PANNONIA SACRA.

Irta: NAGY LAJOS.

PANNONIA területének egy nagy részére vonatkozólag az irodalmi források, az egyházatyák iratai, a mártir-akták teljesen cserben hagynak bennünket. A Dráva-Száva közének kevés emlékanyaga mellett az írott kútfők gazdagsága pótolja a hiányt. Pannonia nyugati részén a kereszténység ismeretes írott kútfők nyomán is. A mai, megcsonkított Magyarország területén korábban csak két hely volt: Pécs *(Sopianae)* és Szombathely *(Savaria)*, amelyeknek népes keresztény gyülekezetét az előkerült régészeti emlékek is bizonyítják. Az újabb magyar régészeti kutatás, tekintettel arra, hogy a külföldi keresztény régészet is nagy léptekkel haladt előre, sok, régebben félreértett emléket vett újabb vizsgálat alá, helyezett új világításba és mutatott rá azok jelentőségére. Ezzel együtt a háború után megindult régészeti fellendülés épp Pannonia azon részén tárt fel igen sok emléket, amelyek bebizonyították, hogyha nem is az egész, de a római uralom utolsó évszázadában nagyszámú kereszténnyel és népes egyházközségekkel kell számolnunk. A Pannonia-környéki provinciák hasonlókép mutattak fel ókeresztény emlékeket. Farlati már a XVIII. század végén Illyricumot «*Sacrum*» melléknévvel látja el nagy művében.[1] Egger Rudolf, a kiváló osztrák keresztény régész *Austria Cristiana* címmel írt tanulmányt az újabb ausztriai ókeresztény emlékekről[2], s Dyggve sem beszél másként, mint *Salona Cristianaról*.[3] Ha megnézzük pannoniai lelhelyeink sokaságát, s azoknak az egész provinciában való elterjedését, főleg ami az építészeti emlékeket illeti, jogunk van *PANNONIA SACRA* címen számolni be a régi és még kiadatlan emlékeinkről. Természetes, hogy a jelen ismertetés keretében a már régen ismert, s a köztudatba átment ókeresztény emlékekről röviden emlékezünk meg. Bővebben tárgyaljuk azokat, amelyeknek régi ismertetése helyesbítésre szorul, vagy most ismertetjük őket először.

[1] *Farlati*, Illyricum sacrum. I—Vii, Venetiis, 1780—1819.

[2] *Atti* del III. Congresso Internazionale di Archeologia Cristiana. Roma, 1934. 287. sköv. ll.

[3] *Atti* ... 237. sköv. ll.

Elsősorban a leletek bemutatását, azoknak helyek szerint való felsorolását adjuk jelen munkánkban, és ez nem történhetett máskép, minthogy egy-egy nagyobb központot választottunk kiindulási pontul, amelyek köré a kisebb helyiségek leleteit csoportosítottuk. Így kaptunk világos képet arról, hogy a kereszténység gyökérverése, mikor már Pannoniába eljutott, mely utakon haladt, és melyek voltak azok a központok, ahonnan mintegy sugárszerűen kiindulva, gyökeret eresztett.

A leletek ismertetésénél tartózkodtunk azok egyházi és művészeti méltatásától, mert csak az emlékeknek számszerű felsorolása után volt lehetséges egységes képet adnunk azoknak úgy egyházi, mint kulturális és művészeti jelentőségéről.

ELSŐ RÉSZ.

A PANNONIAI RÓMAI-KORI KERESZTÉNYSÉG EMLÉKSZERŰ HAGYATÉKA.

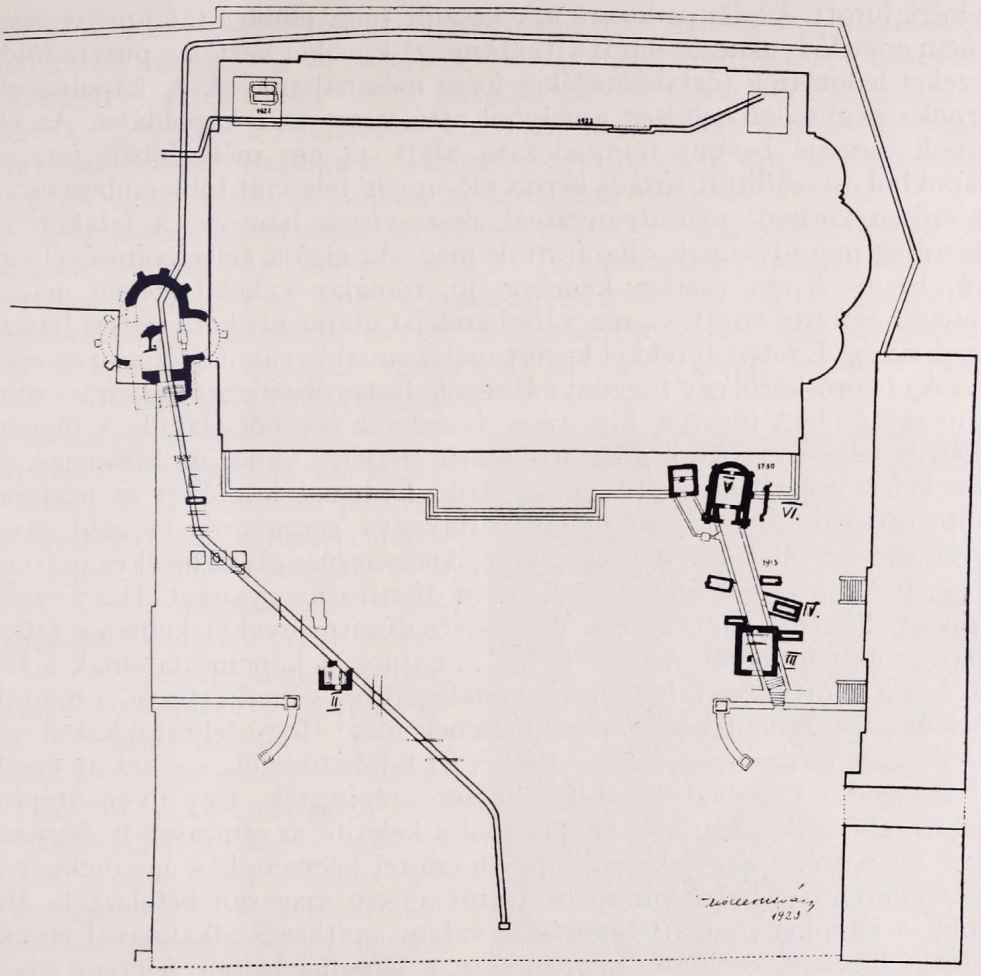
I. Sopianae (Pécs) és környéke.

1. **Pécs** (Baranya m.). Pécs *Sopianae*[1] helyén fekszik. Jelentőségét annak köszönhette, hogy Pannonia belsejében az úthálózat egyik legnevezetesebb csomópontja volt. Az *Itinerarium Antonini* szerint öt útvonal futott itt össze. Ezek közül a legnevezetesebb az, amely Aquincumba, és a másik, amely Savariába vezetett. Az előbbi a korai időben, az utóbbi pedig a római uralom későbbi időszakában jutott nagyobb szerephez, s ez volt a keletre menő keresztény zarándokok rendes útja is. Nagy szerephez sohasem jutott épp fekvésénél fogva ; a limes-menti castra és városok jelentősebb emlékeket mutatnak fel. Jelentősége Pannonia-tartomány négy részre való osztásakor nőtt meg, mert itt székelt *Valeria*-tartomány praeses-e. De épp ezen félreeső, katonaságtól mentes jellegének köszönhette, hogy a kereszténység itt könnyen gyökeret tudott verni.

Nevezetes keresztény emléke a székesegyház környékén részben előkerült temetője, amely népes keresztény gyülekezetére enged következtetni (1. kép). Ezen temetőnek eddig legnagyobb építménye a székesegyház nyugati homlokzatának közepétől délre eső, 1922-ben előkerült *cella trichora*-nak maradványa (a térképen I. szám alatt).[2] Alaprajza lóherealakú, (2. kép). vagyis észak, kelet, és nyugat felé félkörös apszisokkal ellátott, észak-déli

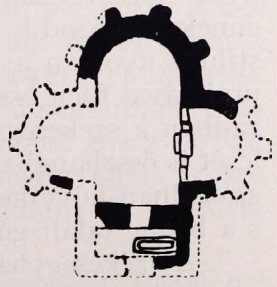
[1] V. ö. CIL. III. 427. l. — *Kuzsinszky*, Sopianae címszó a Pecz-féle Ókori Lexikonban. II. 820—821. ll. — *Fluss*, Sopianis címszó a PW.-RE.-ban. V. 1107. hasáb.

[2] Bő ismertetését lásd : *Szőnyi*, Ásatások a pécsi székesegyház környékén 1922-ben. Az Országos Magyar Régészeti Társulat Évkönyve. II. 1923—1926. 172. sköv. ll. — A pécsi keresztény emlékekről rövid, de jó összefoglalást kapunk : *Szőnyi*, Pécs. Útmutató a városban és környékén és a Mecseken. Második kiadás, 68—73. ll.

1. A pécsi ókeresztény temető alaprajza.

irányban fekvő, belül mérve 9 m hosszú, 4·52 m széles hajót tüntet fel, amelyhez délről egy kis előcsarnok csatlakozik. Az épületet egész terjedelmében feltárni nem lehetett, mert a keleti apszisa a székesegyház nyugati alapfala alá húzódik, a nyugatit pedig a püspöki palota északi szárnyának építésekor már korábban lebontották. A feltárt falak magassága 1.30 m. Az északi teljesen megmaradt apszisból négy támasztó pillér ágazik ki, valószínűleg ugyanennyi támaszkodott a másik kettőhöz is. A támasztó pilléreknek körülbelül 70 cm magas lábazata a pillér testéből kissé előre kiszökik, s felső végükön rézsutosan lefaragott téglákkal van fedve. Ugyanaz a lábazat a pillérek közti falakon folytatódott, s így az egész épüle-

2. A pécsi cella trichora alaprajza.

ten végigfutott. A cella padozata úgy készült, hogy előbb a talaj nedvességét fel nem engedő lyukacsos darázs (tufás mész)-köveket vertek a puszta földre és ezeket leöntötték téglatörmelékes forró mészhabarccsal. A kápolna előcsarnoka négyszögű helyiség, amelyből ajtó vezetett a kápolnába. Az előcsarnok mésszel bevont földpadozata alatt 44 cm mélységben faragott kőlapokból összeállított sírláda került elő, amely tele volt több emberi csontváz erősen korhadt maradványaival, össze-vissza hányva. A falakon két festésréteg maradványait állapították meg. Az első a cella építésével egykorú. Ez 6—8 cm vastag, kemény, jó, rómaias vakolatrétegen néhány fekete színű foltot adott, s a márványberakást utánozni akaró festett lábazat maradványa. E felett törekkel kevert málékonyabb vakolatrétegen az egész helyiséget köröskörül egy függönyt ábrázoló festés díszíti. Szőnyi leírása róluk a következő : [1] «A függöny alsó része ívszeletek sorából alakul. A függöny szegélyét fekete sávokból alkotott, textil eredetre valló, de bizáncias, sőt talán keleti stilizálású motívumok jelzik. Érdemes lesz őket ez irányban tanulmányozni. A függöny redőit váltakozva sárgavörös és zöld sávok példázzák. A felületeken egy kis fekete, lándzsacsúcs-alakú levél és pettyekkel körülvett fekete körfolt van elszórva díszítmény gyanánt. Hogy ezeket applikált, hímzett vagy a szövetre festett díszítményekül kelljen-e felfognunk, semmiféle jelből nem tűnik ki . . . Sajnos, a kápolna falainak a függönyfestés fölötti részei, hol a római analógiákból következtetve, a figurális képek szalagja vonul végig, már nincsenek meg. Hogy feliratokkal el voltak-e látva a festmények, bizonyítja két itt talált töredék . . .» Ezt az északdéli keletelésű kápolnát később többször átépítették. Egy ilyen átépítés alkalmával hozták át az északi apszisból a keletibe az oltárasztalt *(mensa)*, mikor is ennek az apszisnak a padlóját 26 cm-rel felemelték, s ugyanekkor az előcsarnokból a cellába vezető bejáratot 45 cm magasan befalazták. Még később a kápolna nyugati hosszfalát valami építkezés alkalmával elpusztították. Egykori vonalától nem messze, a kápolna belseje felé egy újabb fal vonul, amely egy nagy faltömbben nyúlik el nyugat felé ; ebbe volt beépítve egy leveles díszű, gótikus stílusú kőfaragványtöredék.[2] A cella elpusztulásáról adataink nincsenek. A székesegyház első építkezésekor még állhatott, mert a székesegyház nyugati falsíkja akkor még nem szökött annyira előre. A cella építése egykorú a temetővel, s a Kr. utáni IV. században, ennek a második felében történhetett. A második festés kora a díszítés stílusa nyomán a VII—IX. századba teendő, s valószínűen Privina pécsi uralmával függ össze. Csak azután helyezték át az oltárt, mikor a XI. században a székesegyházat építették, s igyekeztek a régi kápolnának keletelését is összhangba hozni az új építménnyel. Teljes pusztulása a XIV—XV. században következett be, mint ezt a nyugati hosszfal mellé épített új fal, s a benne talált gótikus ízű faragvány mutatja.

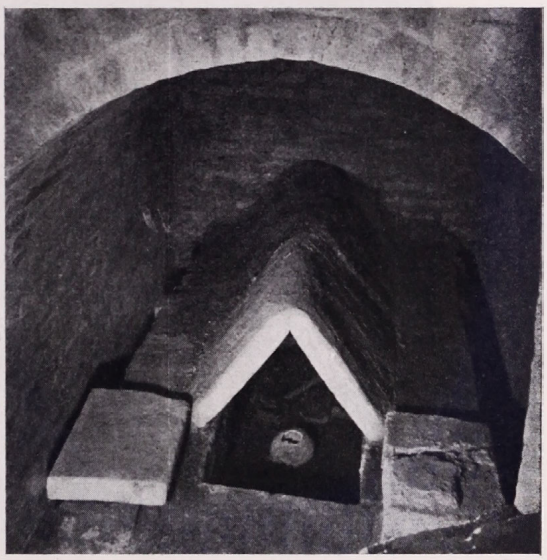
A székesegyháztól délre kelet-nyugati irányban falnyomok, és oszlop-

[1] *Szőnyi*, i. m., 179—180. ll.

[2] *Szőnyi*, i. m., 1., 2. képek.

lábazat került elő, melyeket Henszlmann már 1872-ben egy ókeresztény bazilikának tartott. Az új ásatások részben megdöntötték ezt a feltevést, s valószínűvé tették, hogy itt a püspöki palota előtti térkiképzéssel van dolgunk.[1] Nagyobb a valószínűsége annak, hogy e nagy keresztény temetőben állott temetői bazilika a mai székesegyház alatt van, s ennek maradványaira épült a XI. században az árpádkori templom.

A székesegyháztól délre eső területet sírok, és sírkápolnák foglalták el. Ezek közül eddig csak keveset tártak fel, de a középkor folyamán sok tönkrement, amit bizonyít az, hogy a székesegyháztól délre eső tér közepén egy csúcsíves épület hatalmas méretű falmaradványa jött elő. Ennek nyugati sarkán egy elpusztult római-kori sírkamra tárult fel szép falfestmény töredékekkel.[2] Ugyancsak így pusztult el egy másik, 1922-ben kiásott sírkamra északi fala is (a térképen II. számmal jelölve). Ez egy négyszögű boltozott helyiség 2·32 oldalhosszúsággal, és a közepén 2·28 magassággal. A festésnélküli oldalfalak terméskőből, a 30 cm vastag dongaboltozat téglából volt építve. Félméter vastag déli falát alacsony, 1·24 m magas és 0·62 m széles ajtónyílás töri át, amely a feltaláláskor 0·62 m magasságig befalazva volt. A keleti, és a nyugati oldalán egy-egy terméskőből épített szarkofág állott, s ezek tetejét egykor háztetőalakúan téglák alkották, amelyek már részben szét voltak rombolva.[3]

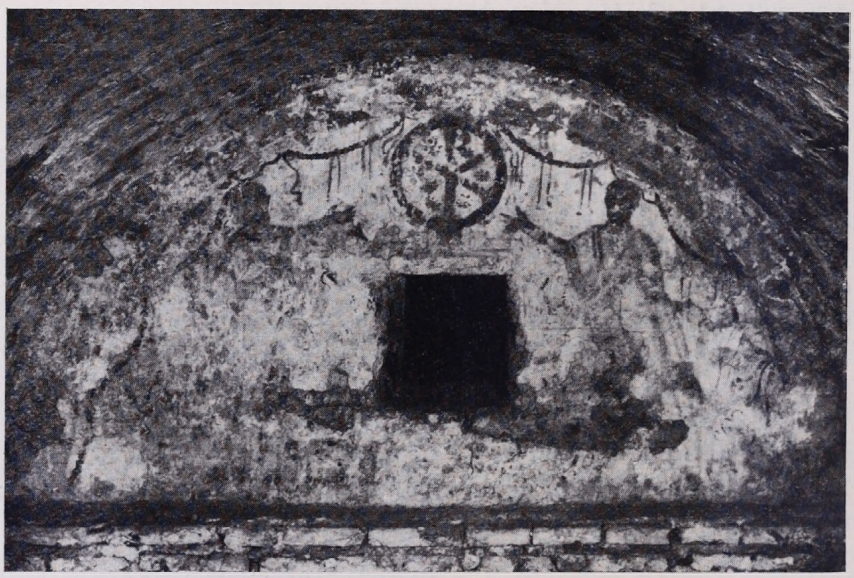
3. Téglából rakott és boltozott sír a pécsi ókeresztény temetőből.

A székesegyház előtti tér keleti oldalán a sírok egész sora tárult fel. Így a III. számú cubiculumot 1913-ban ásták ki;[4] északi fala előtt egy l őszarkofág áll, s e felett a falban egy kis félkörös fülke látható. E mellett a sírkamra mellett egy másik sírládát téglanyerges tetővel (3. kép) egy kis cubiculumszerű épület vesz körül, s körülötte még nyolc sír fordult elő. A IV. számú cubiculum, polyvás vakolattal borított, félköríves boltozatú volt, északi falának egész hossza elé egy tégla-sírládát építettek. A VI. szám alatt jelzett falnyomok is egy cubiculumhoz tartoztak, amelyet Szőnyi 1913-ban megtalált, de ez ideig

[1] *Szőnyi*, i. m., 183. l.
[2] *Szőnyi*, i. m., 183. l.
[3] *Szőnyi*, i. m., 184—185. ll.
[4] *Szőnyi*, A pécsi őskeresztény temető. Religio, 1913. 577—579. ll. és 596—597. ll. — Múzeumi és könyvtári Értesítő, 1914. 171. l. — Arch. Anz., 1925. 294. l.

még felásni nem lehetett. Ezen ásatások alkalmával sok apró tárgy került elő. Legnevezetesebb azonban az az egyik sír, amelyben mellékletként 45 darab agyagedényt találtak. Ismertetésük, és ábráik kiadása nagyon kívánatos a késő-római agyagművesség szempontjából is. Két téglán bekarcolt jelek is előfordultak: egy kereszt és egy horgony alakja.

E temető nevezetessége azonban az V. számú cubiculumnak nevezett, de tulajdonképp egy mauzoleum alsó része, amely az elhúnytak befogadására szolgált.[1] Ezt Koller szerint 1780-ban találták meg. Nem sokkal a sírkamra felfedezése után pedig, midőn a székesegyház délkeleti tornyától 7 m-re lévő, keletre fekvő plébániaházat (levéltár) építették, 13 téglából épített

4. A pécsi mauzoleum északi fala.

sírra bukkantak. Ezek közül az egyiknél 1—1 téglán Krisztus-monogramm fordult elő ☧ alakban körbe helyezve, s Koller szerint festve *(pictum)* voltak.[2] Ezen V. számú cubiculum építészeti formájáról, amely egy földalatti és egy földfeletti részből állott, újabban is többen írtak,[3] és a falfestményei

[1] *Koller*, Prolegomena in historiam episcopatus Quinque ecclesiarum. 1804. 25—34. ll., XI. tábla.

[2] *Koller*, i. m., XIV. 7. tábla (a sír rajza). — *Szőnyi*, A pécsi őskeresztény sírkamra. 1907. 19—20. ll., 2. kép.

[3] *Koller*, i. m., 24—35. ll., XI. tábla. — *Haas*, Gedenkbuch, d. k. freien Stadt Fünfkirchen. 1852. 6—10. ll. — *Haas*, Baranya. 225. sköv. ll. — *Henszlmann*, Mitt. ZK. 18. 57—83. ll. — *Henszlmann*, Monumenta Hungariae Archaeologica. II. 1873. 1. rész, 19—165. ll. — *G. B. de Rossi*, Bull. di arch. crist. 1874. 150—152. ll. — *Czobor*, Egyházművészeti Lapok, 1880, 327—339. ll. — *Czobor*, A keresztény műarchaeológia encyclopédiája. 1880. 141. l. — *Gyárfás*, Pannonia őskeresztény emlékei, 1889. 77—86. ll., 5—7. képek. — *Strzygowski*, Kunstgeschichtl. Charakterbilder aus Österreich-Ungarn. 1893. 56—57. ll. — *Szőnyi*, A pécsi őskeresztény sírkamra. 1907. 1—91. ll., 1—34. kép, 1—10. táblák. — *Nagy* L., Roem. Mitt. XLI. 1926. 127. sköv. ll. — *E. Dyggve*, Pannonia, 1935. 62—77. ll.

is közismertek. A falfestmények teljes szabaddátétele Czobor és Szőnyi érdeme, akik a cseppkőszerű mészlerakódás alatt még két képet fedeztek fel.

Ennek a cubiculumnak az előcsarnoka is festve volt.[1] A déli falán, jobbra a bejárattól, Szőnyi festésnyomok alapján egy kandelábert ismert fel. A cubiculum északi falát középen egy négyszögletű, ablakhoz hasonló nyílás törte át, s e fölé medaillonban egy Nagy Constantinus-kori Krisztus-monogrammot festettek. (4. kép.) A kört az *X* és a *P* betűk hat mezőre osztják fel, s ezek mindegyikébe egy-egy rozettát helyeztek. A monogrammtól jobbra Péter apostol áll tunikában, valamint palliumban, és jobb kezével a monogramm felé mutat. A másik oldalon Pál apostolt látjuk, jobb-

5. A pécsi cubiculum déli fala.

jával hasonlóképpen a monogramm felé mutat, míg baljában irattekercset tart. Az egész falfelületet festett sávok, és vonalak határolták; ezzel szemben az üresen hagyott fehér falakat növényindák és kacskaringós vonalak élénkítették. A bejárati oldalon, azaz a déli falon a sávok és vonalak közé foglalt mezőt csupán zöld inda- és levéldíszek töltötték ki. (5. kép.) A keleti falon három, keretbe illesztett jelenet vehető ki. A falfelület észak

[1] *Koller*, Prolegomena in historiam episcopatus Quinque ecclesiarum. 25—34. ll., XI. tábla; *Henszlmann*, Mitt. ZK. XVIII. 57—83. ll.; *u. a.*, Monumenta Hungariae Archaeologica. II. 1., 19—165. ll.; *Czobor*, A keresztény műarchaeologia encyclopédiája. 1880. 141. l.; *Rossi* Bull. di arch. crist. 1874. 150—152. ll.; *Strzygowski*, Kunstgeschichliche Charakterbilder aus Österreich-Ungarn. 1893. 56—57. ll.; *Szőnyi*, A pécsi őskeresztény sírkamra. 1907. 1—91. ll., 1—34. kép, I—X. tábla; *Nagy L.*, Die römisch-pannonische dekorative Malerei (Mitt. d. deutschen archaeol. Instit. Roem. Abt. XLI. 1926. 129. sköv. ll.); *Szőnyi*, Magyar Művészet, V. 1929. 537. sköv. ll.; *Nagy L.*, I ricordi cristiano-romani trovati recentemente in Ungheria (Atti del III. Congresso Internazionale di Archeologia Cristiana.) 299. sköv. ll.

felé eső részén, Ádámot, és Évát az almafa alatt ábrázoló jelenet még megmaradt. A középső rész tönkrement, mégis a töredékek a Jó Pásztor csípőjére engednek következtetni.[1] A harmadik mező Jónás próféta történetét beszéli el, azonban nem a rómavárosi katakombákból ismeretes, folytatólagos ábrázolási módban, hanem egyetlen jelenetbe összefoglalva. A nyugati fal hasonló módon három keretezett mezőre osztódott. Az észak felé eső képmezőben Noét látjuk a ládával visszaadott bárkában ábrázolva. A középső mezőben a Szent Szűz a gyermek Jézussal látható. (6. kép.) Az utolsó mezőben a három szent király imádását találjuk. A cubiculum dongaboltozatának festményei három részre oszthatók fel. A két szélső hosszúkás, téglaalakú mezőt hullámos, kacskaringós vörös és zöld indák töltik ki, s ezeket kalászhoz hasonlóan elrendezett levélkék, és kis vörös pontok teszik gazdagabbá. A négyszögletes középmező közepén medaillon látható, újból a föntebb leírt Nagy Constantinus-féle monogrammal, amelyet babérlevelekből álló koszorú fog körül. A kerek medaillon szélét négy kúpalakú, a négyszög közepéhez rakott virágcsokor érinti. Ezeket közepén vörös szalag tartja össze, amelynek vége lelóg. Alapszínük barnászöld, kerek, vörös rózsákkal. A keleti és nyugati csokron két-két egymásfelé fordult páva áll ; a déli, és északi csokron két-két galamb. A négy sarokban négy medaillonba foglalt asszony mellképe látható. (7. kép.) Ezen medaillonoknak egészen a belső, zöldesbarna széléig csúcsával benyúlik egy-egy, a képmező sarkaiban ferdén ábrázolt és vörös szalaggal körülkötött virágcsokor. A mező szabadon maradt részeit vörös foltok (rózsák?) és az ezekből kiemelkedő fűszerű, vékony levélkék töltik ki.

6. Madonna feje a pécsi mauzoleumból.

Ezek az emlékek ma mind hozzáférhetők és konzerválva vannak, ami Möller és Szőnyi érdeme. A III., IV., V. számú cubiculumokba egy közös földalatti folyosó visz le. A II. számú sírkamra feletti betonlap is felemelhető, és vasházcsó vezet le a 4 m mélyen fekvő sírkamrába. Az I. számú cella trichora is bejárható, a lépcsőzet pihenőjén és a padozatán láthatjuk a temető leleteit.

[1] *Szőnyi*, A pécsi őskeresztény sírkamra 53—55. ll., ebben a töredékben egy lábat vélt felismerni, s ennek a helyzetéből Dánielre következtetett, aki ily módon két oroszlán között állana. Újabban azonban már Jó Pásztor ábrázolást látott benne. — *Henszlmann*, Lázár feltámadását, vagy Dánielt az oroszlánok között teszi ide ; míg *Czobor* azt véli, hogy itt az Oltáriszentség ábrázolásával lenne dolgunk, a hal hátán látható kenyérkosár formájában.

Valószínűleg ezzel a temetővel van kapcsolatban két másik sírkamara is. Az egyiket a Király-ucca elején, az Aranyhajó-szálloda előtt 1770-ben találták, s csak egyszerű megemlítés maradt róla : «*crypta picturis intrinsecus variegata . . .*»[1] A másik cella az V. számú sírkamrától keletre a Káptalan-ucca 6. számú ház alatt került elő 1841-ben, s ennek a padozata mozaikkal volt kirakva, amelyen csavart vonalas kereszt alakok láthatók.[2]

A pécsi Főtéren is téglából rakott késő-kori római sírok kerültek elő. Ezek egyikéből származik a Magyar Nemzeti Múzeum egyik vésett díszítésű, zöldes színű üvegpohara, amelyet a múzeum Horváth Antal pécsi ügyvéd gyüjteményéből szerzett meg (8. ábra).[3] Vésett felirata :

ΠΙΕ ZHCAIC ΚΑΛΩC ΑΕΙ.

Ugyancsak ezen magángyüjteményből került a Magyar Nemzeti Múzeumba egy 11 cm magas aranyozott bronzszobor, mely I. Constans mellképét fiatal korában mutatja be. A mellkép babérleveles koszorúban foglal helyet, fején kettős gyöngysoros diadémot visel (9. kép). Korát Hekler Antal 335—340 közé teszi, s szerinte itáliai import, s bronz- vagy ezüsttál közepének díszítésére szolgált, mint embléma.[4] A jobb vállon ábrázolt fibula formájával legutóbb Bêlaev foglalkozott.[5]

7. Medaillonba foglalt asszony mellképe a pécsi cubiculum mennyezetfestményéről.

[1] *Chronographus* celebrium Hungariae urbium. 1770. 230. l. — *Gyárfás*, i. m., 85. l., 4. jegyzet. — *Szőnyi*, i. m., 10. l.

[2] *Haas*, Baranya, 123. l. — *Szőnyi*, A pécsi püspöki múzeum kőtára. 1906. 44. l.

[3] E pohárról említés történik : *Arch. Ért.* XVII. 1897. 287. l. — *Jelentés* a Magyar Nemzeti Múzeum 1912. évi állapotáról. 39—40. ll. — *Supka*, Roem. Quartalschr. XXVII. 1913. 164. l. — E pohárnak itt közöljük először a képét, amelyet dr. Paulovics István volt szíves átengedni. Hasonló díszű pohár ΠΙΕ ZHCAIC ΚΑΛΩC felirattal előjött Vorning-ból (Juttland). — Rokon feliratok ismeretesek Kölnből. *Lásd : Kisa*, Das Glas im Altertume. 907. lap, 380. kép. 960—961. ll., 240—241. számok. —

[4] *Hekler*, Római bronzemlékek a Nemzeti Múzeumban. Arch. Ért. XXXIII, 1913. 210. sköv. ll., 2. kép. *H. Peirce—R. Tyler* L'art byzantin I. 56 l., 50/a. tábla.

[5] *N. Bêlaev*, Seminarium Kondakovianum. III. 1929. 109. l., XII. tábla.

Újabban, 1927-ben, a Széchenyi-tér északi részén, Fejes György dr. a városi csatornázás alkalmával két sírládát talált ; ezek téglából voltak épitve és dongaboltozattal ellátva. Belső részüket kifestették ; a festés vonalas díszítés és mértani beosztáson kívül alakos ábrázolást nem mutatott. Nagyon jellegzetes építési mód, amelynek sok példája nyugatról ismeretes a

8. Vésett díszű feliratos üvegpohár Pécsről.

késő-római korból. Ugyanebben az esztendőben a Káptalan-utca 6. számú ház előtt egy összerombolt és egykor festett sírkamra került elő. A sírkamara ugyanolyan dongaboltozatos, mint a többi Pécsett talált sírkamrák. Magassága majdnem 2 m, keletre 280 cm hosszfal maradt meg, míg a nyugati hosszfal csak 210 cm nagyságban került elő ; a többi részét, valamint az északi részét lebontották már. Festés nyomait világosan fel lehetett ismerni, s egyes töredékekből következtetve figurális díszítésekkel is el volt

látva. Mindenesetre, a nagy keresztény temetőhöz tartozott, és a festett mauzoleumtól nem volt messzebb, mint 80—100 m (10. kép).[1]

*

9. A pécsi aranyozott császármellkép.

2. **Cserkút,** Pécs mellett. Hiteles keresztény-római leletet nem ismerünk innen. Egy elfelejtett adat azonban megérdemelné, hogy ismét kutatás tárgyává tegyék. Juhász László «*Baranyamegyei leletekről*» című értekezésében[2] ugyanis a következőket írja: «Cserkúton 1898. évben, az év tavaszán

[1] Dr. Fejes György szíves közlése.

[2] *Arch. Ért.* XXI. 1901. 176. l.

nagyobb területű földforgatás alkalmával népvándorláskori temető került felszínre. A sírkövek vörös homokkőből valók, mely kő Cserkút és Szőlős vidékén általános ; egészen durva kőlapok, melyeken csak keresztény-jegy látható. Az egyiken a kereszt mellett jobbról és balról két vonal van, mely a kereszt vonalával párhuzamosan áll, s ezzel három vonalat, a kereszt felett pedig ívet mutat. Ily keresztes követ 27 darabot találtam, melyek ismét elásattak. A kövek mellett és alatt félméter mélységben koponyák, ezek mellett többnyire kisebb-nagyobb halántékgyűrűk és egy homlokpárta voltak. Ezen temető mellett volt egy épületrom, melynek alapfalazatai és *az itt talált római téglák talán arra engednek következtetni, hogy egy itt talált, de már elhagyott római épületet a régibb középkorban itt lakó nép templomnak használta, amely körül temetkezett*».

*

3. **Kővágószöllős,** Pécs mellett. Itt 1867-ben egy boltozott római-kori sírkamrát találtak, amelynek közepén kőkoporsó állott. Feltalálásakor a boltozat már beomlott. Oldalfalait festmények ékesítették, amelyek motívumai virágok és madarak voltak, mint a pécsi V. számú cubiculum mennyezetén és bejárati falán. A «*Századok*»[1] értesítése szerint a sírkamra talaját emberi és állati alakokat ábrázoló színes mozaik borította.[2] Ez az emlék teljesen elpusztult, keresztény jellege is legfeljebb csak a pécsi hasonló emlékekhez való közelsége miatt tételezhető fel.

*

4 **Dunaszekcső.** A római Lugio helyén fekszik, amely később Florentia néven ismeretes.[3] Ezen községnek «Püspökhegy» nevezetű dűlőjében egy késő-római temető terült el, amely helyen még tudományos ásatás nem folyt. Szórványos sírleletből ismeretes egy üvegpohár aranylemezzel díszített feneke (11. kép), amely egy csontból faragott díszorsóval[4] együtt került elő az 1903—1906. évek közt.[5] Üvegpoharunk maradványa közepe felé gyengén kidomborodó kettős fenék, alacsony talppal, 87 mm átmérővel.[6] Az alsó lapon van az a vékony aranylevél, amelyet bekarcolt rajz díszít. A felesleges rész el van távolítva, hogy az üvegalap ismét előtérbe kerüljön. Az üveg jobb felső része repedezett, s egyik korábbi tulajdonosánál ráesett

[1] *Századok*, II. 1868. 69. l.

[2] *Arch. Közl.* VII. 189. l. — *Arch. Ért.* Régi évf. VII. 1873. 60. l. — *Posta*, Baranya az őskortól a honfoglalásig (*Várady F.*, Baranya multja és jelenje II., 140—141. 188. ll.) — *Szőnyi*, A pécsi őskeresztény sírkamra. 14—15. ll. — *Nagy L.*, Roem. Mitt. XLI. 1926. 124. l.

[3] *CIL.* III. 426. l. — *Kuzsinszky*, Lugio címszó a *Pecz*-féle Ókori Lexikonban. I. 1125. hasáb. — Római-kori emlékeit ismerteti *Wosinszky*, Tolna vármegye az őskortól a honfoglalásig. II. 683. l., 769. köv. ll. — *Posta B.*, i. m., 90-100 ll.

[4] Az orsó több darabra tört, össze van ragasztva, hossza 131 mm. Teljesen hasonló darab ismeretes a fenéki késő-római sírmezőből. V. ö. *Kuzsinszky*, A Balaton környékének archaeologiája. 73. l., 94. kép.

[5] Jelenleg a Nemzeti Múzeumban van. Először ismertettem a Theológiai Szemle, V. 1929. 158—163. ll. — Vonalas, rossz rajzban hozta képét : *N. Bêlaev*, Seminarium Kondakovianum III. 1929. 81. l., 19. kép.

[6] Technikai előállításukra lásd : *H. Vopel*, Die altchristlichen Goldgläser. (Arch. Stud., *J. Ficker*, V. füzet, 177. l.) — *Kisa*, Das Glas im Altertume. 838. köv. ll.

mészfolt a felirat két betűjét elhomályosítja. A díszített fenék kerete egy 2 mm vastag gyűrű, és átmérője 71 mm. Ezen belül egy fiatal, előkelő házaspár mellképe látható teljes előlnézetben. A jobboldalon látható férfi rövidhajú, bajusz és szakálltalan. Ujjas alsó tunikát hord, amely a csuklónál hármas sávval van díszítve. Köpenye a jobbvállán számszeríjalakú fibulával van összetűzve. A köpenynek a jobbvállon lelógó része díszített szegélyű. A szegély két részből áll: egyiken kettős vonal között hullámvonalas díszítés, amelyből két oldalra apró kacsok nyúlnak ki, másikon kis körökben

10. Belül festett sírláda a pécsi ókeresztény temetőből.

3—3 pont, és a körök közt egymás mellé helyezett két pontból álló díszítést kapunk. A férfi jobbját szíve fölé tartja, esküre emelt tartásban. A nő a férfi jobboldalán foglal helyet. Ez általános, az aranylemezzel díszített fenekű poharak közt csak egypár példány alkot kivételt.[1] A nő fején főkötő van, amely az áll alatt nincsen átkötve. A homlokától kétoldalt lefelé kisebbedő hullámgyűrűkbe fésült haja körülveszi az arcát. Vállairól, mint felsőruha, kettősszegélyű sál fut le. Baljának mutatóujjával lefelé int. Nyakán egy sor pont által jelzett gyöngynyakék. Ez alatt kettős vonalak

[1] *Vopel*, i. m., 12. l.

közt négyszögű lapok láthatók, amelyekről hét tojásalakú, csüngőből álló díszes ékszer függ alá. Az üvegpohár fenekének körirata :

SEMPER · GAUDEATIS · IN NOMINE DEI

Pohárfenekünk szépen illeszkedik bele az aranypoharak ismert nagy számába. Jelentősége nem különös művészi értékében rejlik, ami azonnal kitűnnék, ha pl. Albizzati által legutóbb ismertetett pár szép festett aranypohárral hasonlítanánk össze.[1] Mesterének igyekezete kimerült a házaspár ábrázolásánál, egyrészt a portrait-szerűségre való törekvésben, másrészt a ruházat, és az ékszerek pontos visszaadásában. Ez észrevehető a férfi felsőruháját a jobbvállon összetartó fibula hű utánzásában is, amelyet a korhatározó jelenségek közé sorozhatunk. Ez a fibulatípus a Kr. u. IV. században örvend általános elterjedésnek,[2] s jellegzetessége a keresztpánt végein látható hagymaalakú díszítés. Félkörben meghajló háta vastag, tömött, a tűtartó része ellenben rövid, s ezen látszik a tűtartásra szolgáló bemélyedő nyílás. Fibulánk lábának végén egy kis elálló nyúlvány arra enged következtetni, hogy a biztosított zárú fibulák csoportjából való, amelyeknek nagyszámú változata ismeretes.[3] Az a tömött dísz, amely a nő nyakán látható, alapos meggondolás tárgyát képezheti. Először egy pontokkal jelzett gyöngysort láthatunk. Ez lehet magában is egy egyszerű nyakék. Ami utána jön, a fent és lent kettős vonallal határolt, és ugyancsak kettős, függőleges vonalakkal öt részre osztott tárgyat, a nő alsóruhájához tartozó nyakdíszítésnek (csipke) is vehetnők. De ott van az a hét tojásalakú csüngődísz, melyeknek felső részein egy-egy kis pont szerepel, s így a csüngődíszek akasztóiul szolgálnak. Hajlandók vagyunk ezekben is egy nagy díszes nyakéket látni, amilyenek a késő-római korban sem tartoztak a ritkaságok közé. Az aranypoharak ábrázolásain is gyakoriak a női ékszerek : a gyöngy nyakláncok, az egyszerű, és értékes ékkövekkel kirakott nyakékek.[4] Csüngős ékszert hord a British Museum-nak a Tyszkievicz-gyüjteményből szerzett üvegpoharán is a házastársak közül a nő.[5] A mi példányunkon látható női ékszerhez hasonló szerepel a British Museum egy másik aranydíszes poharán is, amelynek körirata: *SEBERE COSMAS LEA ZESES*.[6] Ez az ékszertípus a késő-római korban keleti minták utánzásaképp lép fel, s megtalálható Theodora császárnő ábrázolásán is.[7] Korábbi keletű előképeire a palmyrai sírkövek női ábrázolásain kívül[8] a Cumonttól

[1] *C. Albizzati*, Vetri dorati del terzo secolo d. Cr. (Roem. Mitt. XXIX. 1914. 240. sköv. ll.)

[2] Koruk meghatározására v. ö. *Behrens*, Mainzer Zeitschr. XIV. 1919. 12—16. ll., 5. szövegkép.

[3] V. ö. *B. Saria*, Fibeln mit Sperrvorrichtungen. Vjesnik, Új évf. XV. 1928. 74. sköv. ll. — *N. Bělaev*, i. m., 49. sköv. ll.

[4] Felsorolásuk : *Vopel*, i. m., 44. l., 1. j.

[5] Képe : *Vopel*, i. m., 47. l., 3. kép.

[6] Képe közölve : *Garucci*, Storia . . . III. 198. 5 — *Garucci*, Vetri . . . 29. tábla, 5. kép. — *Read*, British Museum. Guide of the early christ. and byz. antiqu. — *Forrer*, Reallexikon. 72. tábla, 5. kép. — *Vopel*, i. m., 100. l., 119. szám.

[7] *Wulff*, Altchristl. u. byzant. Kunst. II. 415. l., 361. kép. — *Cumont*, Fouilles de Doura-Europos. 1926. 155. l., 31. kép.

[8] Legjellegzetesebb darab, amelyen a nő ábrázolásán a gyöngysor nyakék alatt hasonló tömött diszítés fordul elő a müncheni Glyptothékban van. *Arch. Anz.* 1910. 476. l., 4. kép. — *M. Rosenberg*, Gesch. d. Goldschmiedekunst. Granulation, 1917. 476. l., 267. kép.

felásott Doura-Europos falfestményeire utalhatok.[1] Az ékszerek rajzolásánál tapasztalható gondosság jelentkezik a ruházat visszaadásában is, s ezért emlékünk a római előkelők ruhaviseletének ismeretéhez új adatokat szolgáltat. A női főkötő szerepel más aranypohár női ábrázolásán is.[2] A férfi felső ruhájánál a szegélydíszítés érdemel még külön említést. Aranypoharakon a házaspár és családi képek elég gyakoriak. A mi példányunkon az ábrázoltak házastársi viszonyára nincs olyan jelzés, mint pl. a sírkövek és szarkofágok ábrázolásain, amelyeken a feleség karját az ura nyaka köré fonja. Egy üvegpoháron a férfi felesége vállát jobbjával érinti.[3] A házastársi viszonyt a kézfogás is jellemzi *(iunctio dextrarum)*, vagy a férfi kezében tartott s a házasságkötési okmányt jelképező irattekercs *(volumen nuptiale)*. Az üvegpoharakon a házastársi viszonyt rendesen attributumokkal juttatták kifejezésre.[4] Így kerül a házastársak mellképe mögé az őket megáldó Krisztus, vagy Péter és Pál apostolok képe stb. A házastársi viszony kifejezését pótolhatták a feliratok is. A mi példányunk feliratának megfogalmazásánál is ez volt a kifejezett óhaj. Üvegpoharunk feliratával egyező más felirat előttem ismeretlen. Házaspárok és családos jelenetek ábrázolásai mellett leggyakrabban nevek is szerepelnek. A névnélküli feliratok ritkábbak. Ez utóbbiak közül a *VIVATIS IN DEO* vethető leginkább össze a mienkkel.[5] De a dunaszekcsői feliratnak megfelelő kifejezéseket használó keresztény feliratal van ellátva az az aranypohár, amelyet Rómában a szent Ágnes katakombában az egyik gyermek sírja mellett a mészvakolatban találtak. Ezen egy szakálltalan férfi mellképe körül *SEMPER IN PACE GAUDE* olvasható.[6] *HILARE SEMPER GAUDEAS* szerepel egy ismeretlen lelhelyű üvegedényen.[7] Egy carthagói feliraton a következőket találjuk: *VIBAS*

11. A dunaszekcsői serleg aranydíszes fenékmaradványa.

[1] *B. H. Breasted*, Syria III. 1922. 178. sköv. ll., XLII. tábla. — *Cumont*, i. m., XXXV—XXXVI. tábla. — Hasonló ékszerekre: v. ö. *Marschall*, Catalogue of the Jewellery c. művét.

[2] *Garucci*, Vetri . . . 35. tábla, 1. kép.

[3] *Garucci*, Storia . . . III. 198. tábla, 4. kép.

[4] Lásd: *Vopel*, i. m., 12—13. ll., 44. sköv. ll.

[5] *Vopel*, i. m., 101. l., 138. szám. — *Garucci*, Storia, 195. tábla, 11. kép. — *Garucci*, Vetri, 26. tábla, 11. kép.

[6] *Bull. di arch. crist.* 1874. X. tábla. — *Garucci*, Storia, 202. tábla, 4. kép. — *Diehl*, ILCV. 2292. — *Vopel*, i. m., 41., 98. ll., 83. szám. — *Bêlaev*, i. m., 81. l., 18. kép.

[7] *CIL.* XV. 7029. — *Kisa*, i. m., 933. l.

IN DEO GAUDE SEMPER.[1] A Niessen-gyüjteményben lévő kölni vésett díszű üvegpohár felirata, amely Ádámot és Évát az álmafával és a kígyóval ábrázolja : *GAUDIAS IN DEO PIE Z(EZES).*[2] Ezek a felsorolt feliratok a dunaszekcsői felirattal együtt Pál apostol philippibeliekhez írott levelének (IV, 4) «*Gaudete in domino semper*» szavaival hasonlíthatók össze.

Aranypoharunk készítésének idejét a leletkörülmények és a stílustörténeti egybevetés alapján a Kr. u. IV. század első felébe helyezhetjük. Ha az ismert, nagyszámú aranypoharakkal hasonlítjuk össze, azt találjuk, hogy mind technikai, mind művészi jellege miatt a Róma-városi hasonló díszes üvegpoharakat készítő műhelyekből származik. Aranypoharunkat Dunaszekcső későkori római temetőjének egyik sírjában találták, de készítése semmi kapcsolatban sincs a halotti kultusszal. Neuss lehetetlennek tartja, hogy valakinek már életében halotti ajándékot készítsenek, és az is lehetetlen, hogy a halál és eltemetés közti rövid idő alatt ily értékes tárgyakat előállítsanak. Nem készülhettek a szent eucharisztikus ünnepségekre sem, ennek ellentmond a személyekhez való ajánlás.[3] Ezek a díszes tárgyak, így a mi darabunk is, az ábrázolt házaspár és a felirat alapján ajándéktárgyak *(strenae)* voltak eredetileg, valószínűleg egy fiatal házaspár esküvőjére készített családi emlék.[4] A legtöbb ilyen aranypohár Itáliában került elő, legnagyobb számmal a római katakombákban. Igen sokat be helyeztek a sírhelyet *(loculus)* elzáró vakolatba. A római pápai gyüjtemény *Museo Sacro*-jában is több látható még eredeti mészhabarcsos beágyazásban. Edények, tányérok, üvegpoharak állítása a sír mellett elhelyezett sírasztalkára elterjedt szokás volt még a keresztény korban is, mint a pogány szokás átöröklése,[5] s a halottaknak nyujtott áldozattal függ össze. Ezekre vet világot sok ilyen sírasztalkáról megemlékező sírfelirat is.[6] Ezek a régészeti adatok világítják meg az egyházatyák gyakori kifakadását a pogány halotti kultuszhoz való ragaszkodás miatt. A dunaszekcsői keresztény sírban talált aranypohár is mutatja, hogy a pogány halotti kultusz Pannoniában is részben átöröklődött a keresztények körébe is. Étel- és itallal telt edényeknek a halott mellé való helyezése még a pogány szokás maradványa. A mi üvegpoharunk is ilyen útravalót tartalmazhatott, s mint egy kedves emlék került a sírba, mégpedig női sírba, mert erre vall a vele együtt talált, csontból faragott díszorsó, amely kimondottan női sír mellékleteként fordulhat csak elő. Pannoniából ez az egyetlen aranydíszítésű fenékkel ékes üvegpohár, de más római tartományokban is elég ritka. Hozzánk legközelebb Aquileiából került elő egy pohártöredék,[7] azon a helyen, amely Pan-

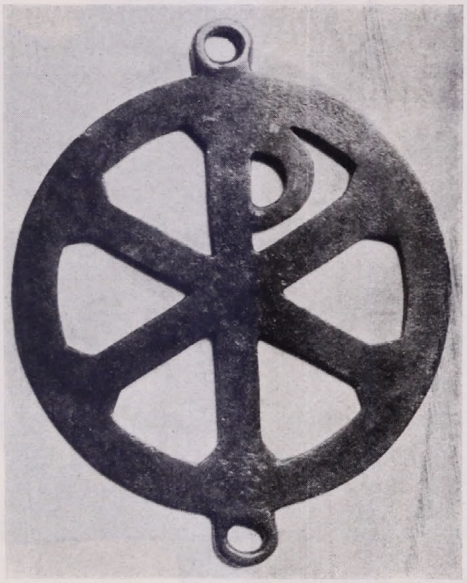
[1] CIL. VIII. 10,550. — *Diehl*, i. m., 2218.
[2] *CIL.* XIII. 10,025. 216. — *Diehl*, i. m., 2218. A. — *Sammlung Niessen*, XXX. tábla, 33. l. — *Kisa*, i. m., 671. l. — *Neuss*, Die Anfänge des Christentums im Rheinlande. 44—48. ll., 18. kép.
[3] *Neuss*, i. m., 39. 43—44. ll.
[4] V. ö. *Vopel*, i. m., 84. l. — *Kisa*, i. m., 846. l.
[5] *A. M. Schneider*, Mensae oleorum oder Totenspeisetische. Roem. Quartalschr. XXXV. 1927. 287. sköv. ll. Különösen 297. l.
[6] *Diehl*, i. m., 1570. sköv. számok.
[7] *Brusin*, Aquileia. Guida storica e artistica. 231. lap, 173. kép.

nonia számára közvetítője volt az itáliai-római művészet és kultúra vívmányainak.

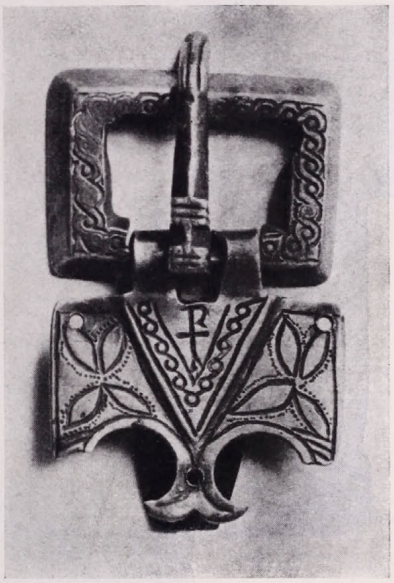
Dunaszekcsőről aranyékszerekkel együtt egy kis 18 mm átmérőjű börtüs díszű aranycsüngő került a Szekszárdi Múzeumba, melyet középen Nagy Constantinus-féle Krisztus-monogramm díszít.[1] Lelhelyéül valószínűleg szintén a késő-római temető jelölhető meg.

*

5. **Bonyhád.** A Magyar Nemzeti Múzeum birtokában van egy 23·3 cm átmérőjű bronzkorong, amelyet a Nagy Constantinus-féle Krisztus-mono-

12. A bonyhádi bronz Krisztus-monogramm.

13. A dombóvári övcsat Krisztus-monogrammal.

gramm ékesít (lelt. száma 1/1903). A korongot 2·5 cm széles sáv határolja, s a függőleges tengely irányában fent és lent kis karikaszerű fülek állanak ki, amelyek kopás nyomát viselik magukon (12. kép). A Nemzeti Múzeum régiségkereskedő útján jutott hozzá, aki Bonyhádon szerezte.[2] Bronzkorongunk nagysága kizárja, hogy magánhasználatra készült. Valószínűen fogadalmi ajándék volt egy keresztény templom számára, s egykor lámpa felerősítésére szolgált, egy ú. n. *lychnus pensilis* számára; így a fülek szolgáltak a lánc tartására, s a korong díszítő szerepet töltött be.

*

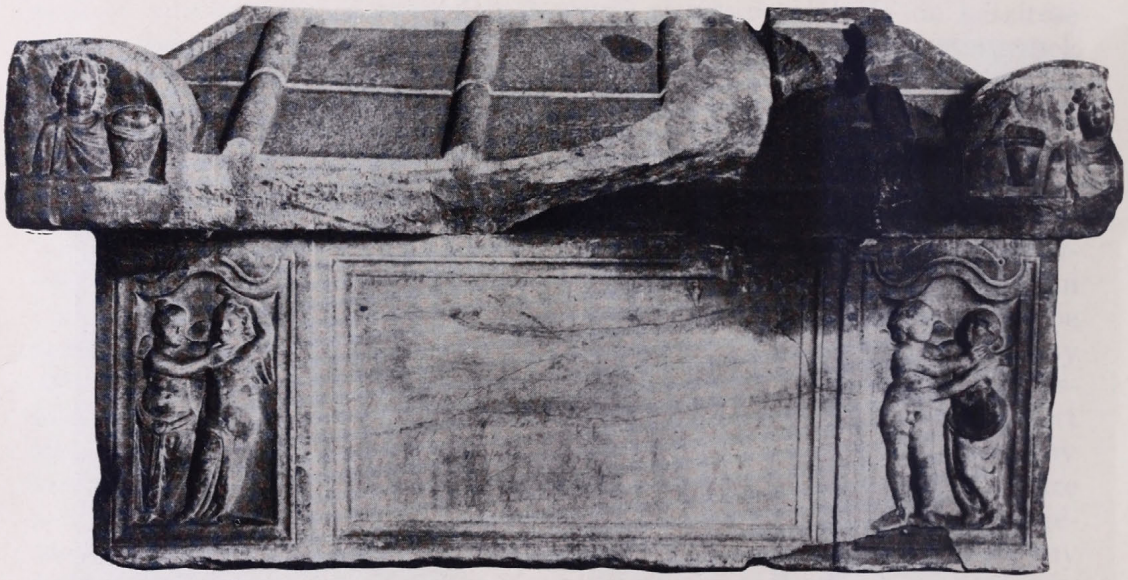
[1] *Haugh*, Arch. Ért. XXII. 1902. 366. l., 3. kép. — *Hampel*, Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. II. 771. l.

[2] *Arch. Ért.* XXIII. 1903. 434. l.

6. **Dombóvár.** 1928-ban a város határában agyagásás alkalmával téglából rakott késő-római sír került elő. A sír lefedésére szolgáló egyik téglára nagy Constantinus-féle Krisztus-monogrammot karcoltak be. A bekarcolás még a tégla nedves állapotában történt, s később égették ki. Így itt egy téglavetőmunkás tett hitet vallásáról. Jelenleg a Szekszárdi Múzeumban őrzik.[1]

Ugyaninnen ismeretes egy népvándorláskori ezüst niellódíszes övcsat is, Krisztus-monogrammal[2] (13. kép).

*

14. A szekszárdi szarkofág előoldala.

7. **Szekszárd.** Az *Itinerarium Antonini* szerint ide helyezendő Alisca,[3] mely római táborhely volt a Duna jobb partján.

Kubinyi publikációjából[4] lett közismertté az a gazdag mellékletű szarkofág, amelyet 1845-ben ástak ki a megyeház szomszédságában. Jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi. A szarkofág alsó részén, a ládán, az üresen hagyott feliratos mező két oldalán Amor és Psyche jelenet fordul elő.

[1] *Nagy L.*, Theologiai Szemle, 5. 1929. 161. l.

[2] *Hampel*, Arch. Ért. XIV. 1894. 40. l. 22. kép. — *Wosinszky*, Tolna vármegye az őskortól a honfoglalásig. 752. l. — *Szőnyi*, A pécsi őskeresztény sírkamra, 18—19. l. — *Hampel*, Alterthümer. I. 65. l., 63. kép, III. 279. tábla, 5. — *Fettich*, Seminarium Kondakovianum II. 1928. XVI. tábla, 1. kép.

[3] *CIL.* III. p. 426. szerint talán Bonyháddal azonos. Helyesen *Kuzsinszky*, Alisca címszó a *Pecz*-féle ókori Lexikonban. I. 98. l. — *Tomaschek*, Alisca címszó a *PW-RE*. I. 1498. h. — *Wosinszky*, i. m., 652., 744. sköv. ll.

[4] *Kubinyi A.*, Szekszarder Alterthümer, Pest, 1857. — *Henszelmann*, Monumenta Hungariae archaeologica I. 1869. 311. sköv. ll. — *Czobor*, A ker. műarch. encycl. 159. l. — *Gyárfás*, i. m., 93. sk. ll. — *Pulszky*, Magyarország archaeologiája I. 253. sk. ll., XCIX. tábla. — *Wosinszky*, i. m., 744—746. ll.

(14. kép). A szarkofág bal, keskeny oldalán Marsyas bűnhődésének ábrázolása (15. kép), a jobb keskeny oldalon egy díszes edényből két oldalra elágazó szőlőindák fürtökkel és levelekkel (16. kép). A szarkofág ezen alsó részén gazdag színezés, polychromia nyomai maradtak meg. A szarkofág fedele elüt a ládától. Vagy egy régebbi szarkofágládát használtak fel újra és láttak el új fedéllel, de lehetséges, hogy magát a régi fedelet faragták át, és látták el újabb keletű ábrázolásokkal. A fedél elő-

15. A szekszárdi szarkofág jobb keskeny oldala. Fedelén keresztény jelenetek.

oldalán két oldalt az akroterionokban az új faragás Krisztus mellképét ábrázolja, mellette kosár megrakva kenyérrel, mint a kenyerek megsokasításának leegyszerűsített ábrázolása. A fedél két keskeny oldalán az akroterionokban pedig a kenyérrel telt kosár és a delphin ábrázolásai szerepelnek.[1] A szarkofágban talált mellékletek közt legnevezetesebb egy vas diatretum *(hálódíszes üvegserleg)* (17. kép),

[1] Helyesen értelmezi a jeleneteket *Szőnyi*, i. m., 15—17. l.

ΛЄIB[Є] T[Ω] ΠOIMЄNI ΠIЄ ZH[CA]IC

felirattal, amelynek keresztény vonatkozása kétes.[1]

A szekszárdi múzeumban több apró tárgyat láthatunk, amelyeknek lelhelyét pontosan megállapítani ma már nem lehet, csak annyi bizonyos, hogy tolnamegyei leletek. Így van ott egy gyűrűbe szolgáló onyxkő, rajta két hal bevésett alakja. Egy gyűrűnek kék kövében pedig egy hal alakja vehető ki.

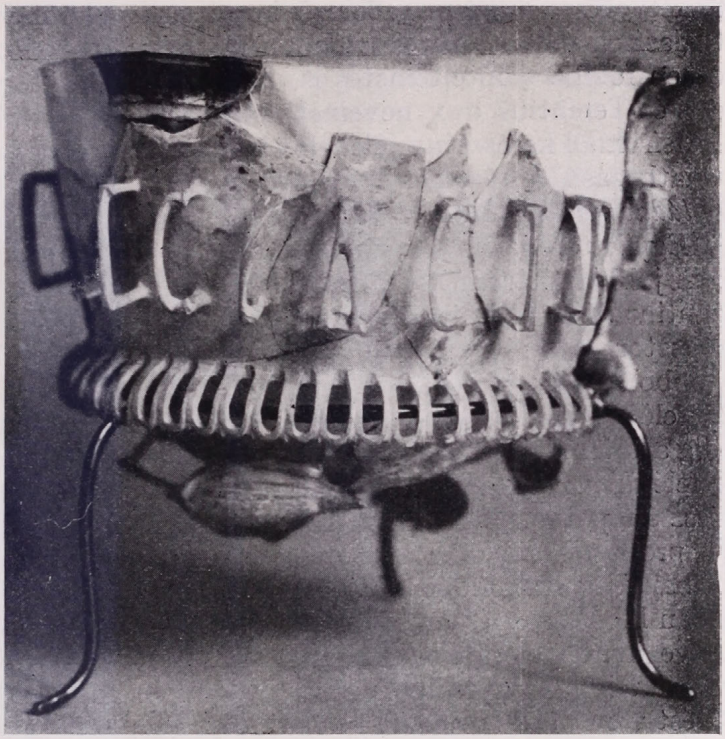
16. A szekszárdi szarkofág egyik keskeny oldala, tetején keresztény jelenetekkel.

Az ókeresztény szimbolikában a hal (ἰχθύς) bár nagy szerepet játszik, de óvatosnak kell lennünk, mert nem minden halábrázolást szabad keresztény szimbolumra magyarázni.

Szekszárdi leletként került be a városi múzeumba egy nagy római tégla, melybe még a kiégetés előtt több kurzív betű és egy női alakot kar-

[1] V. ö. az *Arch. Ért.* XLIV. 1930. 111—123. megjelent cikkem, «*A brigetioi vas diatretum*» c. alatt, ahol az összes magyarországi vas diatretumokkal együtt a szekszárdi példányt is behatóan ismertetem. Korábbi irodalmára l. *Kisa*, i. m., 609. sk. ll. Legutóbb megemlékezett róla *Fremersdorf*, Die Herstellung der diatreta a «Schumacher-Festschrift»-ben, 1930. 207—208. l.

coltak be. Ennek a női alaknak ruházata a Kr. u. IV. századi ruhaviseletet tünteti fel, s teljes homloknézetben két kezét feltartva a keresztény művészet oráns tartásban ábrázolt női alakjaira emlékeztet.[1]

17. A szekszárdi áttört hálódíszes pohár.

II. Intercisa (Dunapentele) és környéke.

1. **Dunapentele (Intercisa) emlékei.** Itt fekszik Intercisa, római táborhely és telep, ahol a Magyar Nemzeti Múzeum évtizedeken át ásatásokat végeztetett.[2] Az «Öreghegy»-en, a római tábortól délre egy nagykiterjedésű *római temető* terült el,[3] amelyhez délkelet felől népvándorláskori sírok is csatlakoztak. A temető keleti, Duna felé eső része az éremleletek tanusága szerint is (amelyek Aurelianussal kezdődnek) a késő-római korból való, s átmegy az V. századba is. Ez a hely korábban kincsesbányája volt a régiség-

[1] Pannoniai emlékeink közül összevethetjük vele a mainzi Central-Museum egyik Dunapenteléről származó ládaveretének női ábrázolásait.

[2] Irodalmára v. ö. *Paulovics*, A dunapentelei római telep *(Intercisa)*. Arch. Hungarica II. 1927. c. művét, ahol a korábbi irodalom és a kutatások története is fellelhető.

[3] Térképét lásd : *Mahler*, Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1911. évi állapotáról. 154. lap ; *Paulovics*, i. m., 24. lap.

kereskedői ásatásoknak, amelyek e telepet nagyrészben tönkre is tették a tudomány számára. 1912-ben és 1922-ben sikerült azonban ennek a temetőnek egy még érintetlen részét feltárni ; ez azután fogalmat adott a temetkezési szokásokról. Hekler 1912-ben 205 sírt nyitott fel.[1] A sírok a késő-római pannóniai temetkezésre annyira jellemző korai sírkövekből voltak összetéve, vagy téglasírok voltak; akadt azonban fakoporsóba való temetkezés, vagy egyszerűen földbe való eltemetés is. A sírok korát a téglák bélyegei (pl. Frigeridus és Terentius dux neveinek említése stb.)[2] határozták meg közelebbről. A sírokból keresztény jelenetes bronzládaveretek is kerültek elő a pogány vonatkozású ábrázolással ékesek mellett. Így az egyik sírból ismeretes egy *ládaveretnek* három darab töredéke, amelyeket először Supka ismertetett.[3] Egyik töredéken a kánai csodatevés van ábrázolva, amint a gyermek Jézus jobbját három korsó felé kinyujtja ; Jézus fejétől balra a Nagy Constantinus-féle Krisztus-monogramm látható. A második töredéken a Jó Pásztor rövid chitonban való ábrázolását kapjuk, vállán a báránnyal, jobboldalán a bokor ábrázolásával. A harmadik darabon ismét a Jó Pásztor előbbi ábrázolásának töredékét látjuk, míg a mellette lévő mezőben pedig a vak ember meggyógyításának töredéke szerepel, amint egy kis alak feje felé Jézus a kezét kinyujtja.[4] Nagyon sajnálatos, hogy ezek a töredékek rossz állapotban jutottak reánk, mert a többi keresztény ábrázolások között proportio tekintetében ezek a legnagyobbak, s valószínű, hogy finomabban is voltak kidolgozva. A 109-ik sír kőlapokból volt összeállítva. A sírban lábnál egy I. Valentinianus korából való bronzérem, és egy összeomlott üvegkancsó került elő. A síron kívül egy *kazetta domborműves bronzlemezei* kerültek napfényre keresztény ábrázolásokkal. Hekler ebből azt a következtetést vonta le, hogy a sírt kirabolták, s a kazetta így került oda.[5] A ládaveretet ismertette Supka.[6] Ez, az ábrázolásokat tekintve, teljesen megegyezik a mainzi Central-Museumnak Intercisából szerzett ládaveretével. A különbség csak az, hogy a fedél előoldalán szereplő medaillonoknál (Gorgo-fej, Péter és Pál apostolok képei) a lemez felső lezárása itt hullámos indadíszítés közt nyulat üldöző kutya ismétléséből áll.

Ha meggondoljuk, hogy Intercisa késő-római korból való temetőjének egy kis felásott részében keresztény vallást követő elhúnytak jelenlétét bizonyító tárgyak kerültek elő, akkor messzebbmenő következtetést is lehet levonnunk.[7] Hekler ásatási jelentéséből tudjuk, hogy a 205 sír közül

[1] *Hekler*, Jelentés . . . 1912. 206. sköv. ll.

[2] Korukra v. ö., *Alföldi*, Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien. I. 82. sköv. ll.

[3] *Supka*, Roem. Quartalschr. 27. 1913. 184. sköv. ll. 3. kép.

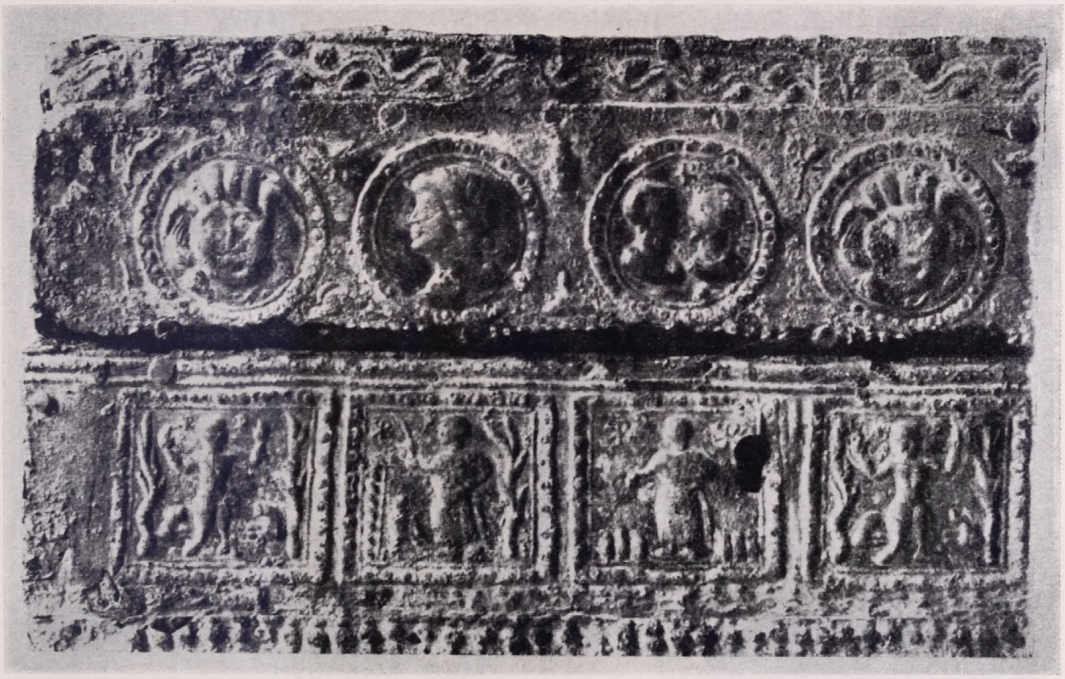
[4] *Supka* tévesen ezt Krisztus megkereszteltetésére magyarázza (i. m., 184. lap).

[5] A késő-római korban a mellékletnek síron kívül való elhelyezése úgy Nyugaton, mint Pannoniában is gyakori. Ilyen esetet figyelt meg Paulovics Brigetioban. Magam is több szarkofágot és kőlapokból összerakott sírt ástam ki Aquincumban, ahol a bronzedény stb. mellékletek kívül voltak elhelyezve. A síron kívül elhelyezett bronzveretes ládikák is gyakoriak.

[6] *Supka*, i. m., 184. sköv. ll., IV. kép.

[7] Erre feljogosít az is, hogy a régiségkereskedői rablóásatásokból is több keresztény tárgy ismeretes, amelyekről később bővebben beszámolunk.

igen sok nem adott semmit, 40-et pedig már kirabolva találtak.[1] Egyrészt ez bizonyíthatja azt is, hogy sok keresztény vonatkozású tárgy is eltűnhetett, másrészt, mint például Nyugaton (pl. Kölnben),[2] de Pannonia más helyein is, a keresztények részben már idegenkedtek a pogány szokásoktól, hogy a halottak mellé tárgyakat tegyenek. Sőt a melléklet nélkül való temetkezés tisztább keresztény-római szokásnak felel meg a IV. század végén, és az V. század elején, amelyet aztán a népvándorlás korában ismét felvált a gazdag melléklet behelyezés kedvelése.

18. A mainzi Centralmuseum Dunapenteléről származó ókeresztény ládaverete.

Az intercisai temető feltárását 1922-ben Oroszlán Zoltán folytatta, aki újabb 66 sírt tárt fel.[3] A temető közepe táján pedig egy *nagyobb kőépület apszisszerű* maradványát találta meg; a többi részt már korábban elhordták. Paulovics[4] szerint Oroszlán ezen épületromokat az Öreghegytől délre eső részen találta, azon a területen, hol Mahler 1911-i térképe szerint is körül-

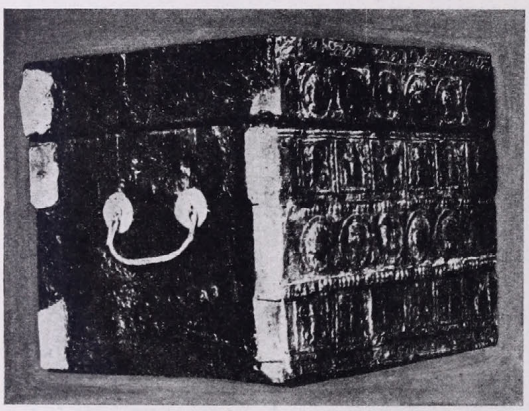
[1] A sírok kirablását feltételezni elsősorban a csontváz helyzetéből lehet. Hekler is megfigyelte, hogy a legtöbb esetben a csontok össze voltak egy csomóba hányva. Sajátos esetet figyelhettem meg több mint 20 esetben Aquincum különböző helyein előkerült szarkofágoknál. Ezeknek tetejét ugyanis csak az egyik sarkában törték fel, szóval csak egy nyílást ütöttek a tetőn, azon keresztül hosszú tárggyal, kampós bottal a sír tartalmát a nyilás oldalára húzták össze. A csontok ezért feküdtek így mindig egy csomóban.

[2] V. ö. *Fremersdorf*, Bonner Jahrbücher. CXXX. 1925. 270—272. ll.

[3] *Oroszlán*, Arch. Ért. XXXIX. 1920—1922. 93—96. ll.

[4] *Paulovics*, i. m., 20. l.

belül mindig csak sírokra bukkantak. Az Oroszlán-féle ásatási területtől nyugatra pedig folytatólagosan népvándorláskori sírmező terült el. Ez a temetőterület délre van Intercisa castrumától, de ehhez közelebb esik mint a mai révház közelében fekvő, még ma is látható erődnyomok, amelyek a temetőtől jóval délebbre fekszenek. Paulovics hivatkozik Marsili *(Danubius-Pannonico-Mysicus, 1726)* egyik térképére,[1] amelyen e két castellum közt kolostor, illetőleg bazilikaszerű templomrajz látható. Szerinte «meg lehet kockáztatni azt a véleményt, hogy talán kora-keresztény építménynyel vagy római építményből átalakított templommal van dolgunk, amely nem merem állítani, hogy Marsili idejében, ha restaurálva is, fennállott volna, a finom építészeti érzékű Marsilit azonban arra bírta, hogy a még bő és jellegzetes romokat eredeti mivoltukban állítsa be térképébe».

18 a. Dunapenteléről származó ókeresztény sírláda a mainzi Central-Museumban.

Ha kétség is férhet a Marsili-féle rajzhoz, de egy késő-római temető közepén, ahol a sírok közt kimutathatólag sok keresztény sír is volt, egy apszisszal ellátott épületet ókeresztény temetői templomnak kell tekintenünk. Ez annál is inkább bizonyos, mert Pannonia dunamenti városai közt a katonaságtól megszállva tartott várak mellett Intercisa eddig az egyetlen hely a jelenlegi kutatások állása szerint, amely lakosságának kevert, idegen, főleg keleti elemei miatt is, legalkalmasabb volt, hogy ott egy virágzó keresztény gyülekezet alakuljon.

Ennek a temetőnek területéről került elő az a teljes *ládaveret*, amely kereskedő útján a mainzi Central Museum-ba került, s amely azonos a Heklertől felásott 109. számú sír ládaveretével (18. és 18a. kép).[2] Volbach publikációjában leírása a következőképpen hangzik:[3] «24·5 cm magas, 30·5 cm széles. Négy egymásfölötti sorban famagra ráillesztett bronzlemezek. Minden egyes veretnélküli oldalfalon egy-egy fogantyú. A ládában egy karcsú üvegkancsót, egy üvegpoharat, és egy kendőbe burkolt kenyeret találtak. A fedőlap elülső oldalát felül egyszerű hullámos dísz zárja le ; ez alatt széles sáv látható, tojástagokkal keretezett hat kerek medaillonnal. Az első medaillonban Gorgó-fej, a következőben egy diadémos portrait-fej, majd Péter és Pál apostolok kettős arcképe. A fejek mögött *(P)ETR(US)* és

[1] *Paulovics*, i. m., 4. kép.

[2] Fényképét *Behrens* professzor szívességének köszönhetem.

[3] *Volbach*, Metallarbeiten des christlichen Kultes in der Spätantike und im frühen Mittelalter. 22., 24. ll., II—III. táblák.

(PA)ULU(S) olvasható. A további három medaillon ismétlése az előbbieknek. A Gorgó-fejes medaillon felett jobbra fent egy kis gyík, balra egy páva, ez alatt egy delfin látható. Az arcképes medaillon felett balra madár (?), alatta egy méh. A tojástagokkal keretezett négyszögalakú mezőkben a ládikó felső sorában először Dániel meztelen alakját pillantjuk meg két oroszlán között. Fejétől két oldalt egy-egy Krisztus-monogramm. Jobbra és balra egy-egy pálma. A második jelenet Mózest, és a csodálatos forrásfakasztást ábrázolja. A szikla felett Krisztus-monogramm. Mögötte pálmafa. A harmadik jelenet tárgyát a kánai csoda képezi. Krisztus hat korsó között áll. Mindkét felső sarokban egy-egy Krisztus-monogramm. Mind a három jelenet a széles sávban még egyszer megismétlődik. Két-két pontból álló ornamens között alul a felső medaillonba foglalt jelenetek ismétlődnek. Az ez alatt következő sávban újból a négyszögalakú mezők csodajelenetei következnek. A ládikót alul egy széles sáv zárja le, ahol kutya üldöz egy nyulat».

19. Dunapentelei ládaveret részlete.

Supka a Nemzeti Múzeumba került példány ismertetésénél bőven kitért az ezen ládavereten is szereplő apotropaionok bő ismertetésére.[1] Készítési helyére vonatkozólag lásd a szentendrei ládaveret ismertetésénél elmondottakat. A mainzi ládában egy karcsú üvegkancsót, egy üvegpoharat és egy kendőbe burkolt kenyér maradványát találták. A kenyér jelenléte miatt Volbach szerint is «következtetni lehet, hogy itt az Eucharisztiára történik utalás».[2]

Ládaveret a Magyar Nemzeti Múzeumban. (Leltári szám: 1903. 64/21.) Lelhelye a fenti temető területe; a múzeum vásárlás útján szerezte. Első ismertetője, Supka, behatóan foglalkozott vele.[3] A ládaveret töredékesen maradt meg. A láda elülső oldalát kétoldalt szegélyező sávban egymás alatt külön-külön keretben Mars háromszor, Jupiter kétszer, Mercurius kétszer, s Minerva egyszer fordul elő. Egy lemeztöredéken kerek medaillonban Orpheus az állatok közt szerepel, alul a sarkoknál, a medaillonon

[1] *Supka*, i. m., 186. sköv. ll.
[2] *Volbach*, Kultgeräte d. christlichen Kirche im frühen Mittelalter (Kulturgeschichtliche Wegweiser durch das Röm.— Germ. Central-Museum. 9. sz. 1925.)
[3] *Supka*, i. m., 178. sköv. ll. II. kép.

kívül baloldalt Krisztus-monogramm, jobboldalt a galamb ábrázolása. Egy ketté tört nagyobb lemezen, (19. kép.) fent közbül az Orpheus-jelenet töredékes ismétlése, ez alatt hat keresztény jelenet következik. Az első sorban Jézus feltámasztja Lázárt, Mózes a sziklából vizet fakaszt ; második sorban a Jó Pásztor, vállán a bárránnyal, oldalán bokor, Izsák feláldozása ; [1] a harmadik sorban Jónás a lugasban, félig ülő, félig fekvő helyzetben, a cethal hosszú nyakával a jobb sarokban látható, valamint a vak ember meggyógyítása.[2]

Ezzel a ládaverettel részben azonos ábrázolásokat tüntet fel a mainzi Central-Museumnak ebből a temetőből származó egyik *ládaveret*-töredéke (lelt. sz. O. 4652), ahol egy lemezdarabon egy sorban egymás mellett kapjuk Mars, Mercurius, Minerva és Jupiter ugyanazon verőtővel készült ábrázolásait, alattuk pedig két sorban indadíszítés szerepel. Ennek a veretnek egy részén, amely rossz állapotban maradt meg, azok az alakok szerepelnek, amelyek ugyancsak a mainzi Central-Museum O. 4053. számú ládaveretén is jelen vannak.[3] Ez az utóbbi *ládaveret* fent a felső sorban gyöngysorkeretben öt alakot ábrázol jellegzetes késő-római viseletben, s közülük a második szakállas férfialak és az ötödik nőalak jobbkezét eskü- vagy imatartásban felfelé tartja, míg a másik három nőalak különböző tárgyakat tart a jobbkezében. Ez az öt alak megismétlődik még egy másik rossz fenntartású sorban is. (20. kép.) Az egészet alul indadíszítés közt vadállatok sora keretezi, amely a kisárpási, a felcsúti[4] és az egyik császári[5] ládaveret állatfrízével mutat rokonságot.

20. Intercisai ládaveret a mainzi Central-Museumban.

Intercisa ezen temetőjéből származó ládaveretek között különös figyelmet érdemel a berlini Staatliches Museum für Völkerkunde birtokába jutott

[1] Ezt a jelenetet *Supka* (i. m., 182. l.) a következőkép magyarázza : «alul Mózes-ábrázolás látható, amint szandáljait az égő bokor előtt megoldja; felette Isten keze (?) emelkedik ki». Izsák feláldozásának jelenetére v. ö. *A. M. Smith*, American Journal of Archaeology. XVI. 1922. 159. sköv. ll.

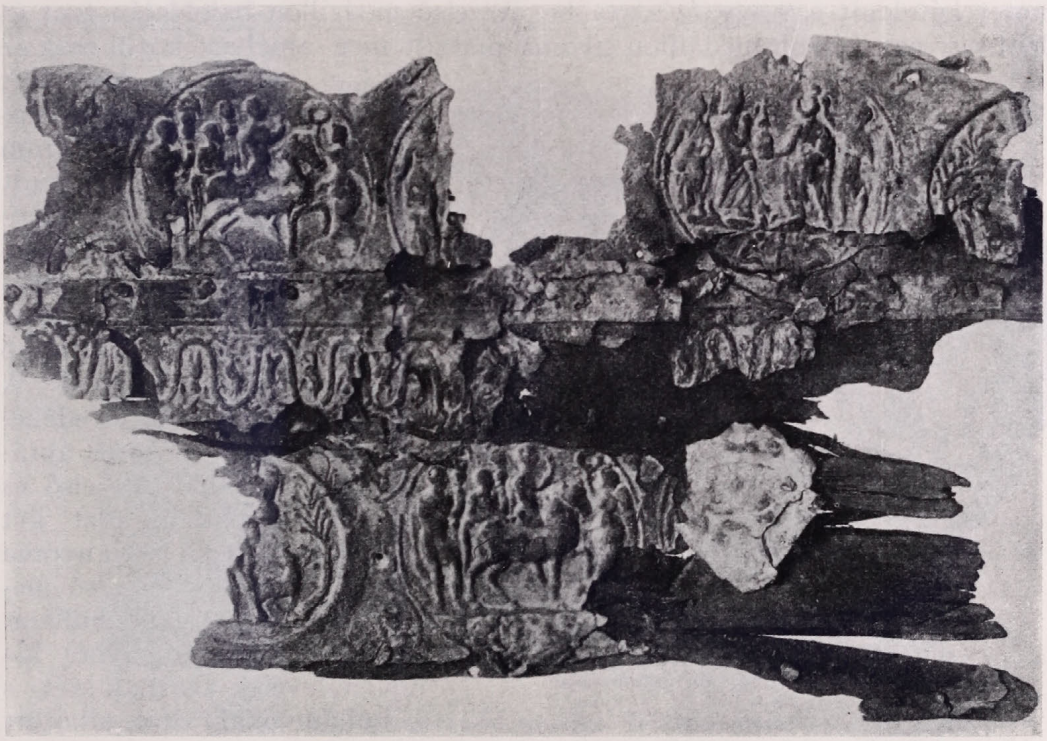
[2] Ebben Supka Krisztus megkereszteltetését látja.

[3] E két darab fényképét Behrens professzor volt szíves számomra megküldeni, amiért e helyen is hálás köszönetemet fejezem ki.

[4] *Hampel*, Arch. Ért. I. 1881. 141. l.

[5] *Hampel*, Arch. Ért. XXII. 1902. 45. lap, 15. kép.

ládaveret, amelyen a keresztény jelenetek keverve vannak a császár-kultuszra vonatkozó ábrázolásokkal. (Katalógus : IVd. 3766c. sz. 21. kép.)[1] A ládaveret felső részén négy medaillon szerepel. Az elsőben lovon ülő hadvezér — a császár — jobbját üdvözlésre tartja a vele szemben jövő Victoria felé, aki magasra tartott jobbjában koszorút nyujt feléje. A lovasalak mögött két katonaalak hadijelvényt tart. A vízszintes mező alatti ábrázolásból csak nyomok vehetők ki, s itt kis alakban ábrázolt foglyok szerepelhettek. A második medaillonnak csak a baloldali kis részlete maradt meg, s itt egy

21. Dunapentelei ládaveret a berlini Museum für Völkerkunde tulajdonában.

női alak vehető ki, aki mintha a harmadik medaillonban is szerepelne. A harmadik teljes medaillonban (22. kép) a baloldalon két női alak áll hajóorron. A második jobbra fordul, fején falkoronát visel, baljával a hajó kormányát tartja, jobbját pedig felemeli *(Constantinopolis)*, mögötte a medaillon bal szélén álló női alak testével előre néz, míg fejét jobbra fordítja, balkezében hosszú tárgyat (pálmaág?) tart, leeresztett jobbjában pedig rövid tárgyat fog *(Victoria)*. A falkoronás női alak felé egy hadvezéri viseletben hátul

[1] Unverzagt igazgató szíves engedélyével mutathatom be a következő darabbal együtt, s ezért, valamint a fényképekért ez úton is köszönetemet fejezem ki.

hosszan lelógó köpennyel ábrázolt férfi, jobbjában a glóbuson álló Victoriát nyujtja (a Constantinus-dinasztia egyik tagja, valószínűleg II. Constantius). Mögötte sisakkal ábrázolt női alak koszorút tart a császár feje felé, baljában pedig lándzsát vagy tropheumot tart *(Roma)*. A vízszintes mező alatt a medaillon alsó részében három meztelen alak vehető ki mint foglyok. A negyedik medaillonnak csak a baloldala maradt meg, s ennek teljes ábrázolása az alsó sor baloldali hiányos medaillonjával közösen a *Jó Pásztort* mutatja be rövid tunikában, vállán a bárannyal, lábainál kétoldalt egy-egy jobbra lépő bárány, amelyek fejüket visszafordítják az Üdvözítő felé. A jelenetet kétoldalt egy-egy fa zárta be. Az első medaillon baloldalán fent és lent egy-egy kisebb medaillon nyoma maradt meg, amelyek közül csak az alsóban vehető ki, hogy ott trébelt díszítés szerepelt. Ládaveretünk alsó részén három nagyobb medaillon maradt meg. A baloldali — mint fentebb említettük — a Jó Pásztor ábrázolásának maradványát mutatja be. A középső a baloldali felső sor baloldali első medaillonjának ismétlése. A jobboldali medaillon töredékében pedig a Jó Pásztor ábrázolása ismétlődik. Az első és második medaillon közt két kisebb körben trébelés nyoma vehető ki. A felső és alsó medaillonok közti tért hullámvonal tölti ki, amelyből kis növénylevelek ágaznak szét, s a hullámvonal által alkotott térben felváltva kis puttók és állatalakok szerepelnek, úgyhogy ezek felváltva, hol egyenesen, hol fejjel lefelé vannak ábrázolva.

22. Részlet egy intercisai ládaveretről. Roma és Constantinopolis találkozása.

Ugyancsak a berlini Staatliches Museum für Völkerkunde tulajdona az az intercisai *ládaveret* is (katalógus: IVd. 3756*b*. sz.), amely keresztény jelenetet nem tartalmaz ugyan, de az előbbi ládaverettel bizonyos tekintetben kapcsolatba hozható (23. kép). Ezen a darabon a felső sorban, kerek medaillonokban négyszer ismétlődik az oroszlánfej ábrázolása. A fentmaradt üres sarkokat felső részen kétoldalt kis félholdak, lent pedig csillagábrázolások töltik ki. A veret alsó részén háromszor ismétlődik a balra lépő Victoria ábrázolása, aki jobbjában koszorút, baljában pálmaágat tart, jobblába alatt pedig a hajóorr van ábrázolva. A két Victoria közt egy jobbra néző lóval ábrázolt fiatal alak látható, felette POLLUX felírással. Feltehető ezért, hogy e ládaveret nagyon hiányos, s ép a hiányzó részen a

megmaradt Dioskur párja is szerepelt CASTOR felirattal. Victoria ábrázolása a hajóorron az előző ládaveret Constantinopolis ábrázolásával vethető össze, amely szintén hajóorron áll. Ezekkel rokonábrázolások a Nagy Constantinusszal kezdődő éremképek ábrázolásaival vethetők össze.

Közelebbi pontos lelhelye nem ismeretes annak a trébelt, díszített *bronzlemeznek*, amely a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonában van. (Katalógus: 1906. 29/4. sz.) Supka[1] szerint «igen valószínű, hogy egy lipsanothek, esetleg egy oltárasztalból való reliquiárium maradványát képezi; a kis ajtó, amely egyik oldalon kétségtelenül forgó csapokat mutat fel, a másikon azonban biztosan le volt szegecselve. A kis ajtót köröskörül gyöngy-

23. Dunapentelei ládaveret töredéke.

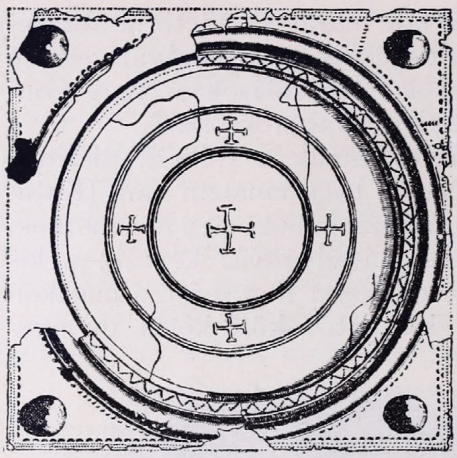
fűzér díszítette, amely körül tojásfűzér fut. A mező közepét egy gyöngyfűzérrel keretezett medaillon foglalta el, s ezen belül a két apostolfejedelem portrait-mellképét ismerjük fel». A lemez rossz állapotban maradt meg, de azért jól felismerhető a két fejnek a Domitilla-katakomba bronzdiscusán képviselt típusának provinciális utánzata. A körmedaillont négyszögben körülvevő kis díszítések nyomai még kivehetők.[2]

Sírleletből való egy négyszögalakú, koncentrikus körökkel díszített *fémtükör* a Magyar Nemzeti Múzeumban (24. kép).[3] A tükör középső kör-

[1] *Supka*, i. m., 191. lap, V. kép.

[2] Ez az értékes darab ma már teljesen elpusztult, a fejek letöredeztek, s így csak Supka publikációja őrzi emlékét.

[3] *Jelentés* a Magyar Nemzeti Múzeum 1906. évi állapotáról. 37. lap, 5. kép. — *Nagy L.*, Arch. Ért. XLIV. 1930, 245 l., 156. kép.

24. Dunapentelei bronztükör kereszt-díszítésekkel.

díszében egy egyenszárú kereszt, s a következő körben a kereszt szárainak megfelelő további négy azonos, de kisebb kereszt látható.

A fenti temető egyik sírjának leleteként került több aranyékszerrel együtt egy kis aranyhuzalból alakított, s körbe foglalt *Krisztus-monogramm* a Székesfehérvári Múzeumba. (Leltári szám: 2433.) A monogramm kis fogója elárulja, hogy egykor csüngő díszítésként szolgált.

Dunapenteléről szerzett a Nemzeti Múzeum egy bronzgyűrűt is, amely Krisztus-monogrammal díszített.[1]

Az intercisai leletek egyik érdekes darabja egy ládaveret töredéke (25. kép). Felső keskeny mezejében amphora két oldalán szereplő delfin alatt *VIVAS VINCAS* felirat olvasható, alatta pedig vágtató lovon ülő császár töredéke látható vadászjelenetben. Kár, hogy a császár ábrázolása töredékes, s így nem állapítható meg ruhaviselete. Ezen késő-római szarkofágokon gyakran szereplő császártípus jelentőségét Rodenwaldt tárgyalta behatóan.[2]

*

2. Tácfövenypuszta. Rég ismert római lelőhely.[3] Ezen a helyen 1934-től kezdve nagyméretű ásatások folytak.[4]

Számtalan, eddig még teljesen fel nem tárt helyiség olyan elrendezést mutatott, hogy bennük egy ókeresztény vallásos rendeltetésű épületre kellett következtetni. Három, egymás mellé apszissal záródó, s érintkező helyiség mellett még több négyszögű helyiséget tártak fel. Feltűnő volt, hogy a középső, legnagyobb apszissal végződő épületben még egy belső, félköralakú falat is találtak, amilyenek a keresztény templomokban a klérus

25. Dunapentelei ládaveret.

[1] Dunapentele ókeresztény emlékeiről írt Marosi is [M. A. (Marosi), Őskeresztény emlékek Dunapenteléről (Székesfehérvári Szemle II. 1932. 34—35. ll.)].

[2] *Rodenwaldt*, Roem. Mitt. XXXVI—XXXVII, 1921/22, 87. sköv. ll.

[3] V. ö. *Kuzsinszky*, Ókori lexikon. Herculia címszó; *Graf*, i. m., 119—120. ll.

[4] *Marosi Arnold*, A tácfövenypusztai ásatás. Székesfehérvári Szemle, 1934. 53—71. l. — *Horváth-Marosi*, Jelentés az 1934. őszi tácfövenypusztai ásatásról. — *Marosi*, Katolikus Szemle, 1935. 78—84. ll.

ülőhelyéül szolgáltak. A helyiségek nem egyszerre épültek, hanem egy korábbi magánépületet, esetleg villát beépítéssel alakítottak át egyházi épületté.[1]

Marosi Arnold egy újonnan lebontott székesfehérvári házból előkerült díszesen faragott pillérnek a lelőhelyét Tácfövenypusztára helyezi, szerinte onnan hurcolták volna el házépítéshez.[2] Jogosan következtet arra, hogy Székesfehérvárott római település nem volt, s alapítása Szent István nevéhez fűződik.[3]

26. A Székesfehérvárott talált és egy ókeresztény bazilikából származó faragott korlátpillér.

Ez az újabban előkerült faragvány egy templomi szentélyt elválasztó egyik korlát lehetett, mindkét oldalán díszítve. Magyarország területén ez volna az egyetlen kimondott keresztény emlék, amely a templomok berendezéseire hű képet nyujthatna. (26. kép.) A korlátoszlop előoldalán középen a Krisztus-monogrammot kapjuk olyan formában, amely a 400-as éveknél korábban nem jelentkezett. A monogramm alatt látjuk az életfát, akár-

[1] Lásd: *Marosi*, i. m., 60. l., 1. kép.
[2] *Marosi*, Székesfehérvári Szemle, 1936. 107. l., 1—2. kép.
[3] *Marosi*, Volt-e Székesfehérvárott római telep? Századok, 1935. 266. sk. ll.

csak a teurniai bazilika mozaikján, a monogramm felett pedig ott van két delfin, közbül mint középpontban pávatoll, mint az örökélet jelképe, balra hal, s mintegy ezektől elválasztva alattuk kapjuk a rákot, a csigát, uterust és mást, amelyekkel nemes küzdelembe szállnak a föntebbiek. Hátoldalán hat átlós kerettel ellátott díszítéseket kapunk, s különösen ezen az oldalon látszik, emlékünk lapos szobrászati kezelése miatt, a fából készült előképek utánzása.

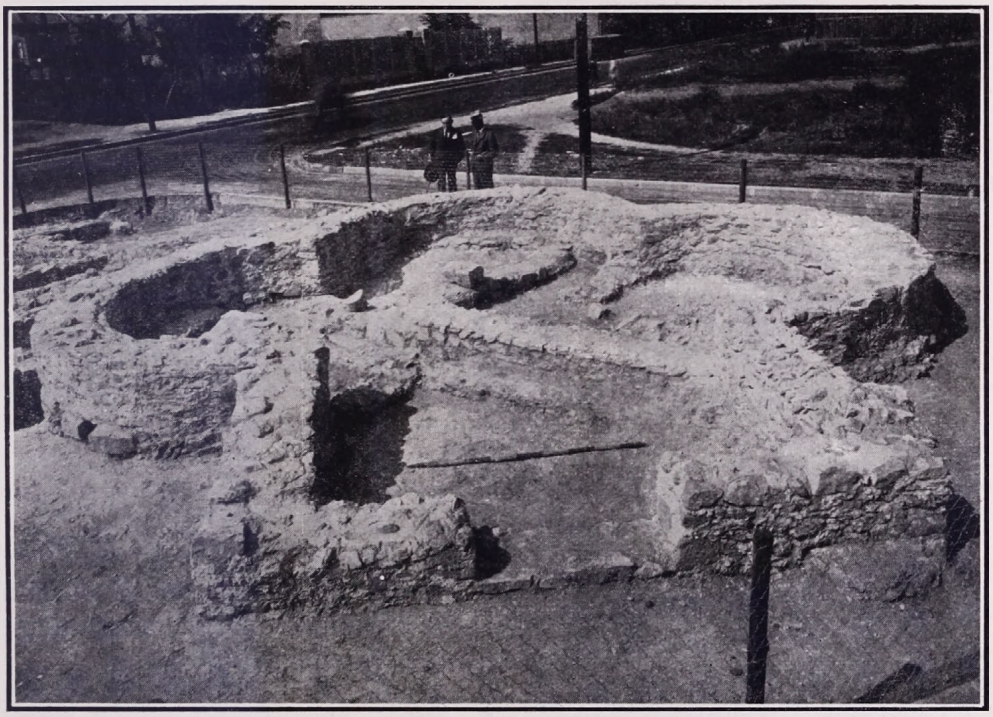
III. Aquincum (Óbuda) és környéke.

1. **Óbuda.** Aquincum katonai táborhelye és a katonaváros területén rendszeres ásatást végezni nem lehet, mert már a középkor óta lakott terület, s be van építve. 1927-ben a Raktár-utcában nagy építkezések voltak, és ez alkalommal szegényes késő-római sírok kerültek elő, amilyenek a szomszédos utcákból is napfényre kerültek. 1930-ban sikerült a városi bérházak előtt parkositásra szánt területet átkutatni, s ekkor kitűnt, hogy az egész terület emlékekkel van tele.[1] Az 1927-ben felásott síroktól közvetlenül délre még a katonai városrész külvárosa terült el. Épületmaradványok kerültek elő, amelyek legkorábbika a Kr. u. II. évszázad első évtizedéből származik. Ezek az épületek többször estek tűzvésznek áldozatul, s egy helyen, épp a legmagasabb helyen, négy különböző korból való építési réteget lehetett megkülönböztetni. A III. réteg a Kr. u. IV. század elején pusztult el, s akkor a területet elegyengették s erre az elegyengetett felületre közvetlen a sírok szomszédságában egy cella trichorát, egy lóherealakú, három-apszisú kápolnát építettek. A III. réteg elegyengetett részében IV. századi emlékek, zománcos edénytöredékek és érmek is voltak, a legutolsó II. Constantius idejéből. Ezek jelezték a cella trichora építési korát is, amely így csak a Kr. u. IV. század 60. éveiben épülhetett fel, s ehhez az épülethez a korábbi épületek romjai felett utat is vezettek. A cella trichora falainak földfeletti részei az 1927. évi nivellálási munkálatoknál részben tönkrementek. A falak vastagsága 55—60 cm vastagok, az apszisok átmérője 4·5 m, hossza így 9 m, szélessége is 9 m. Előcsarnoka nincsen, hanem a bejárati résznél téglaalakúan kiszökik. A főváros tanácsa elrendelte a felásott terület megőrzését. Így a cellát és a romokat konzerválni kellett. Ezért a cella trichora falából, hogy jobban védjük, keveset a régi anyagból felépítettünk (27. kép). Ez a temető a legkésőbbiek közé tartozik Aquincumban.

A cella trichora közelében a legújabb Vihar-utcai ásatások is bizonyították egy későkori, a szegény néposztályhoz tartozó keresztény temető jelenlétét. Előkerültek apró négyszögletes vagy félkörrel záródó kis sírkápolnák, amelyek mellett rendesen keletelt, legváltozatosabb anyagból készült sírok kerültek napvilágra. Legtöbb volt a téglasír, részben lapos fedéssel, részben háztetőalakban lefedve. Előfordult egyszerű földbetemet-

[1] *Nagy L.*, Az óbudai ókeresztény cella trichora a Raktár-utcában. 1931. 1—99. ll., 51. kép.

kezés ; volt fakoporsónyom is, valamint mésszel való leöntés. A sírok között olyan is akadt, amely a korábbi századból származó sírkövekből volt összeállítva.[1] Szarkofágot csak egyet találtunk, az is nélkülözött minden díszítést. A mellékletek világosan elárulták a temető korát, a IV. század második felét. Ezen temető sírjai leletekben elég szegényesek voltak ; egy gyűrűnek rossz üvegből készült kövében Krisztus-monogrammot találtunk, amelyet megmenteni, sajnos, nem lehetett. Azonkívül előkerültek mécsesek, amelyek közül az egyik a róma-városi gyárakból kikerült mécsesekkel azonos, finom, élesrajzú, s diskuszán körben díszített. Egy másik darab az athéni

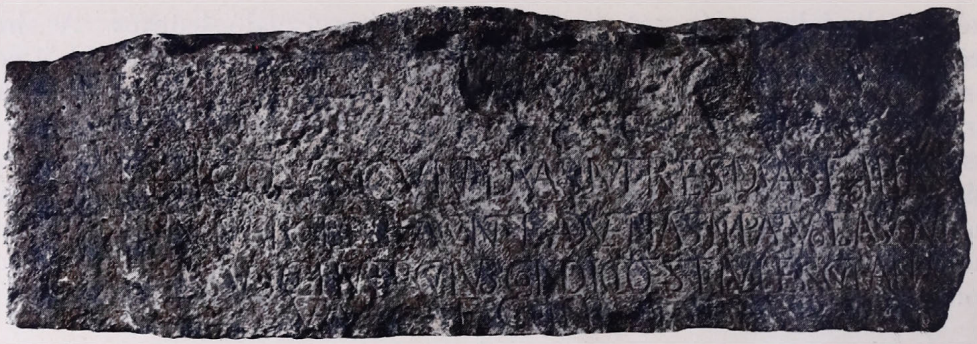

27. A cella trichora mai konzervált és kiegészített állapotában.

Kerameikos késő-római keresztény mécseseket gyártó fazekasműhelyéből került ki, s mintegy rámutat a két központra, ahonnan a pannoniai kereszténység kultúrájával együtt kultuszszükségleti tárgyait is nyerte.

A Vihar-utca területén már a temetőben is megtaláltuk a korábbi századokból való épületek romjait, amelyek természetesen temetőnk használati korában már romokban hevertek. A Vihar-utca és Szél-utca találkozásánál nagyobb épülettömb jött napfényre, amely többszörös átépítésen

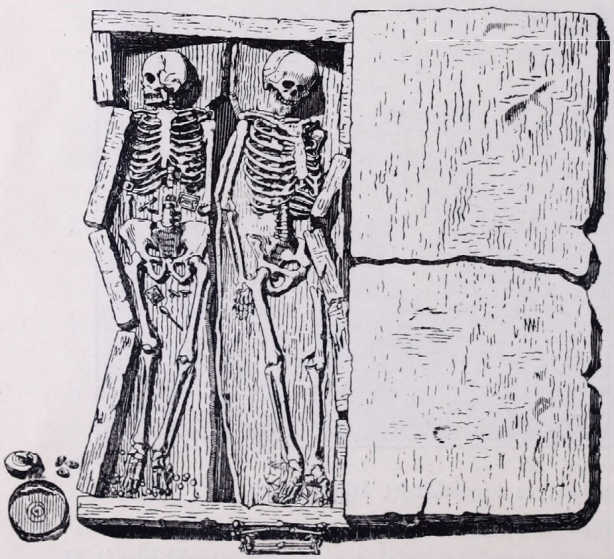
[1] V. ö. *L. Nagy*, Ein neues Denkmal der Agrippinenses Transalpini aus Aquincum (*Germania*. XVI. 1932. 288. sköv. ll.).

28. A Goldberger-gyár területén talált ókeresztény sírfelirat (CII. III. 3551) a Magyar Nemzeti Múzeumban.

ment keresztül, s végső formájában átalakítva temetői bazilikául használták. Körülötte egymás mellett találtunk csontvázakat, a nélkül azonban, hogy sírfeliratra bukkantunk volna.

A polgárváros területén még keresztény nyom nem került elő. A katonavárostól délre elterült temetőben, mely késő-kori, egy sírkövön a következő felirat szerepelt:

29. A budaújlaki családi sír.

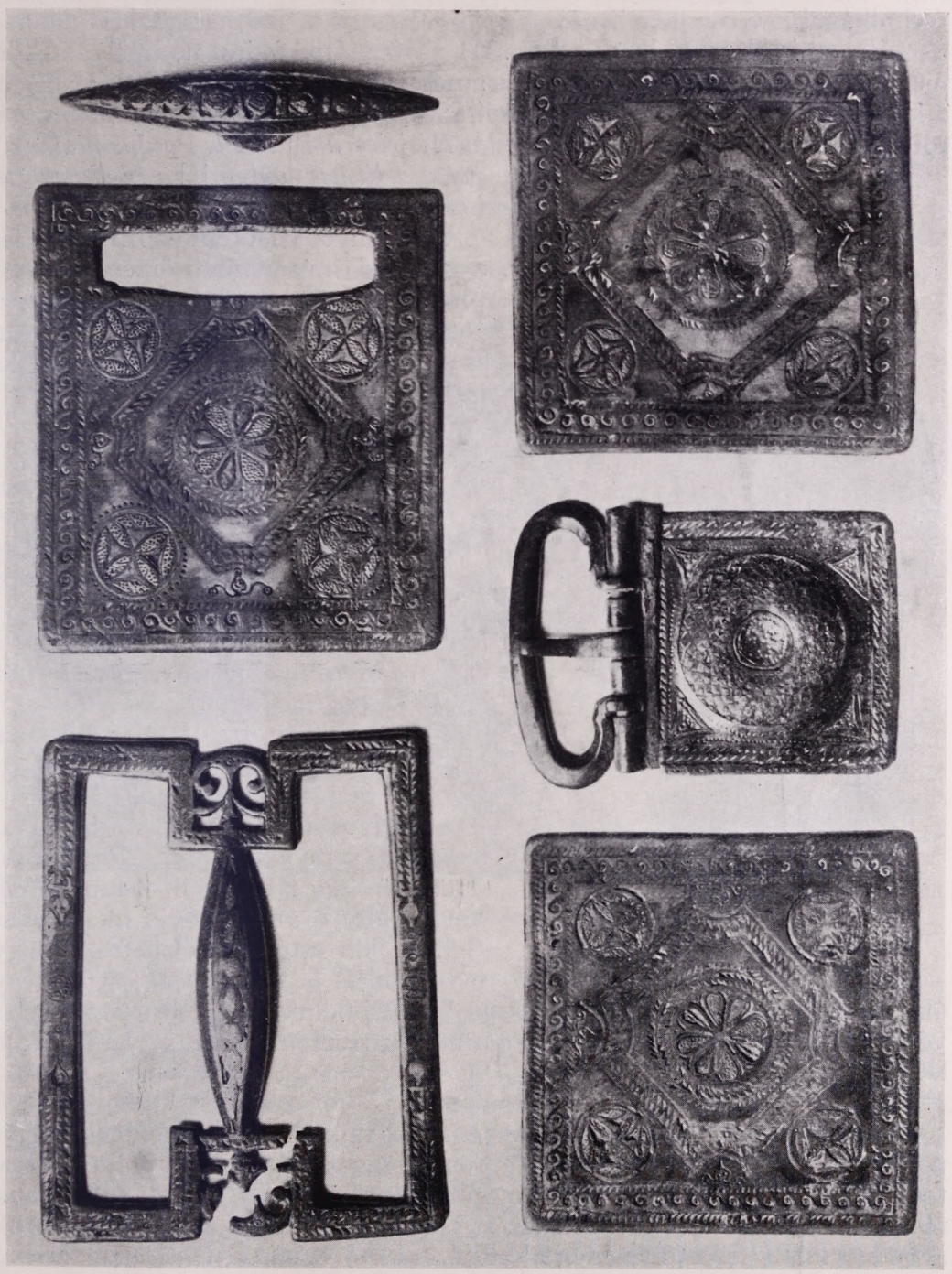
Hic quescunt duas matres, duas filias — numero tres facunt (sic!) — et duenas II parvuolas qui suscitabit cuius conditio est. Jul. Herculanus vet. f(aciendum) c(uravit) in re sua.[1]

Ennek a feliratnak *qui (quos helyett) suscitabit, cuius conditio est* kifejezése Diehl szerint keresztény jellegű (28. kép).

A budaújlaki téglagyár területén 1863-ban egy késő-római kettős sírban (29. kép.) sok melléklet között egy övfelszerelés is találtatott, amely niellodíszes ezüst anyagú.[2] (30. kép.) Három darabon arany díszítések: sarkokban kis medaillonban egyenlőszárú keresztek, közepükön koszorúban nyolc szirom és köztük kiálló szárak, amelyek az ókeresztény művészet díszítései közt gyakoriak. A sírban talált 42 érem utolsója Maximianustól való.

[1] *CIL* III. 3551. — *Diehl* 3476.

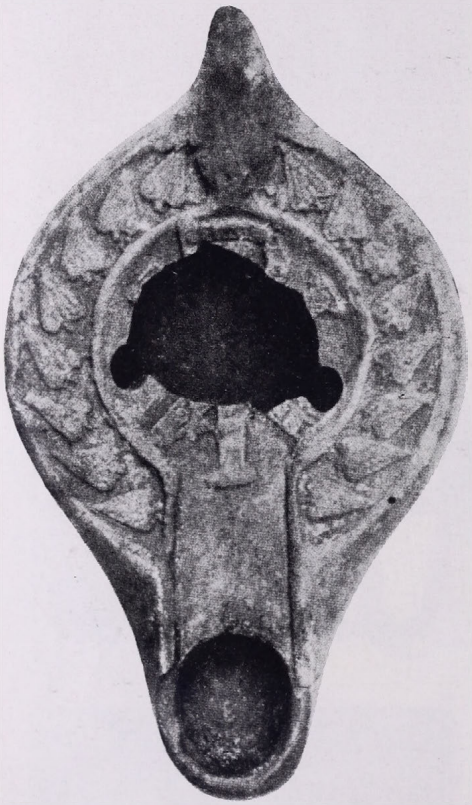
[2] *Rómer*, Arch. Közl. IV. 1864. 99. sk. ll. — *Hampel*, Arch. Ért. XIV. 1894. sköv. ll. — *Hampel*, Altertümer. I. 65. l. — *Hekler*, Arch. Ért. XXX, 1910. 242. sk. ll. — *Nagy*, Az óbudai ókeresztény cella trichora. 29. l., 19. kép. — *H. Peirce—R. Tyler*, i. m., 64. tábla.

30. A budaújlaki sír övveretei keresztény jellegű díszítményekkel.

Egyik igen szép példánya a IV. században újból erősen divatos niellós technikának.

Itt említjük meg, hogy a CIL. III 3370. számú feliratot, amelyet Fejér megyében *Göböl-járásban* találtak, s amelyet a Corpus *Csuth* alatt hoz, Diehl a keresztény feliratok közt említi fel. (No 518.) E felirat a IV. század végéről való: *Fl. Jovinus ex p. p. militum Histricorum | et Fl. Paulus biarcus, | pater et filius, domum |*[5]*| a fundamentis | iusserunt fabricari.*

31. Aquincumi ókeresztény mécses.

Szórványos leletként említhetjük azt a szentesi múzeumban őrzött mécses-töredéket, amely oda mint a Magyar Nemzeti Múzeum lelete került. Diskuszán Krisztus-monogramm töredéke látható (31. kép).

*

2. **Pest.** A gellérthegyi oldallal szemben a legfontosabb középeurópai révátkelőhelyek egyike. 1931-ben Nagy Lajos feltárta annak a várnak *(castrum)* maradványait, amelyről Anonymus is megemlékezik: «*castrum, quod dicitur Pesth*».[1] Ezen várat, mint Idatius «*Fasti*»-jából tudjuk, Diocletianus császár 294-ben építtette. A tábor közepén állott a *praetorium*, a hadijelek megőrzésére szolgáló szentéllyel *(fanum)*, s erre a helyre épült a belvárosi plébániatemplom románkori őse. Előtte mindenesetre egy fából épült templomnak kellett állnia, amely rövid ideig Szent Gellért holttestét is őrizhette. Ahogy más példák is bizonyítják, itt is egy ókeresztény tradíció fennmaradásával kell számolni, amely a népvándorlás vérzivataros századain keresztül a római-keresztény kultusz fenntartója lehetett.

*

3. **Szentendre.** *(Ulcisia castra)*. A római tábor mellett, amelynek helyét pontosan ismerjük, de benne még rendszeres ásatások nem folytak, egy temető jelenlétét már régebben megállapították. Ezen temető egy újabb részének beszámolóját a temetkezési szokásoknál adjuk, s ott ismertetjük a benne talált temetői memorialé-t. A temető egyik értékes lelete, amely

[1] *Nagy L.*, Pestváros eredete. Tanulmányok Budapest múltjából III.

jellegére világot vet, az egyik sírban talált faládika bronzveretei. Mivel pannoniai szempontból a keresztény és pogány szinkretizmus egyik legjellemzőbb példája, és még behatóan ismertetve nem volt, ezen alkalommal tartjuk helyénvalónak, hogy részletes leírást adva, a pannoniai kereszténység Dunamenti állapotát is megvilágítsuk.

A faládika előoldalát [1] még több lemeznek kellett borítania, mint amennyi a 32. képünkön látható, amelyen a lemezek összeállítása önkényes, s nem bizonyos, hogy megfelel az eredeti állapotnak.

Ezek a bronzlemezek már évekkel ezelőtt egy késő-római téglasírból kerültek elő Szentendrének azon a helyén, a *Római temető-utcában*, ahová

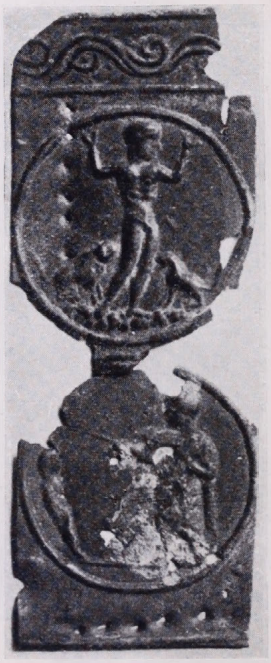
32. A szentendrei ókeresztény bronzládaveret.

a római telep és tábor, Ulcisia castra, későbbi nevén castra Constantia IV. századi temetőjének egy része esik.

A 33. számú képünkön az eredeti nagyságban visszaadott lemezen fent két vonal között indadíszítés látható, alatta kerek medaillonban (átm. 3·2 cm) a *meztelen Dániel oráns-állásban* két oroszlán között áll. Dániel csípőjét vékony szalag fogja át. E vékony kis szalag meztelenségét nem takarja el. Dániel lába alatt a lezárás nem egyenes vonal, hanem kerek sziklákkal van jelezve. A lemez baloldalán hat apró lyuk látható, amelyek azt mutatják, hogy e lemez felé egy függőleges másik lemezt szegeltek fel, valószínűleg a felső részen látható indadiszítésű határoló keskeny sávot.

[1] *Nagy L.*, Keresztény-római ládaveretek Szentendréről. (Pannonia Könyvtár. 19.)

Ez alatt egy rosszabb fenntartású és hiányos lemezen medaillonban a balra néző gyermek Jézus térden alul érő tunikában látható. Felső köpenyének egyik vége balvállán lóg le, míg a másik végét balkezében fogja. Jobbkezében vessző, amelyet egy hosszú hajjal ábrázolt női arcú múmia felé tart. Ebben a jelenetben *Jairus leányának*, vagy a *naimi özvegy* fiának feltámasztását látjuk inkább, mint *Lázárét*. A lemez alján hat lyuk látható, valamint a lemez bal oldalán a múmia is két helyen át van lyukasztva. Így e részekre is egy másik lemezt szegezhettek reá. A körön kívül baloldalon apró nyom árulja el, hogy oda még valami trébelve volt, s e lemezt

33. Részlet a szentendrei ládaveretről. (Dániel és Jairus lányának feltámadása.)

34. Részlet a szentendrei ládaveretről. (Eredeti nagyság.)

később vágták ily keskenyre. Ez a körön kívül lévő nyom egy apotropaion-szerű tárgy nyoma lehet, amilyenek a pannoniai keresztény ládavereteken szerepelnek. Egy balra haladó delfin-fej részletét vélem benne felismerni, amilyen például az egyik császári sír lemezén is látható. (Lásd 53. kép.) Ez az alsó rész a feltámasztási jelenettel közös lemezt nem alkothat. Ez világos is, ha összevetjük a következő lemezzel, amely épen maradt meg.

Ezt a lemezt (34. kép) fent és lent két-két kiemelkedő vonal közt haladó indadíszítés határolja, s a magassága 9·2 cm. Ilyen magasan lehettek ládánkon a keresztény jelenettel trébelt lemezkék, ami világosan bizonyítja, hogy az előbbi két medaillon nem tartozik össze, s a Dániel-jelenet alatt

más valami ábrázolásnak kellett szerepelnie. Ezen a teljes magasságát megőrző lemezen felül kerek medaillonban a balra néző gyermek Jézus ujjas tunikában áll. Felső köpenyének egyik vége balvállán lóg le, a másik végét balkezével fogja, de irattekercset is kellett ebben a kezében tartania, amelynek mind a két vége jól kivehető. Jobbját kinyújtja egy a levegőben ábrázolt kosár felé, amelyben öt köralakú kenyér vehető ki. Két oldalán egy-egy kosár, tele hasonló kenyérrel, a jobboldali kosár nagyobb. Ez a jelenet a *kenyér megsokasításának* az ábrázolása. A medaillon keretén kívül jobboldalon fent apró nyom mutatja, hogy itt még valami volt, hasonlókép a feltámasztási jelenet delfintöredékéhez.

Az alsó medaillonban, amelynek átmérője 28 mm, jobbra néző, *álló Hercules* látható. Szakállas típus, jobbjában buzogányt, baljában hosszúkás, ovális pajzsot tart maga elé. A medaillon körben haladó felirata nem teljes a lemez csonkasága miatt:

INVICTO
CONSTANTINO—FELIC!
.....ANTI

A kb. 7 betűnek megfelelő hiány kiegészítése *(TRIUMPH)ANTI*-ra lehetséges, de nem bizonyos. A medaillonon kívül, bal felső oldalon látszik a verőtő szélének nyoma is, amely rávilágít a technikai eljárásra. Mindegyik jelenet számára külön tő állt rendelkezésre, és azokat tetszés szerint állították össze.

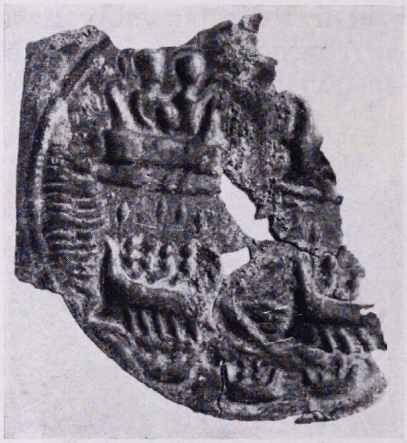

35. A szentendrei ládaveret egyik medaillonja. (Eredeti nagyság.)

A 35. képünk nagy medaillonjának átmérője 62 mm. Magas hátú trónuson egy balranéző fiatal, szakálltalan alak ül, akinek tartása Jupiterével egyezik meg. Felső teste meztelen, jobbjában a földgömbön álló szárnyas Victoriát tartja, aki két kezével koszorút nyujt feléje, baljával kormánypálcájának felső végét fogja. Lábainál baloldalon sas, csőrében koszorú, jobboldalán keresztbe tett két ovális alakú pajzs, köztük egy lándzsa emelkedik a magasba. A medaillonban alul vízszíntes lezárás alatt villámcsóva látható.

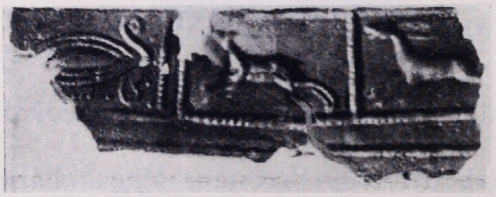
A medaillon baloldalán alul egy kis kerek medaillonban jobbra néző portrait, amelynek vonásai Constantinus 320 körül vert pénzeivel egyeznek meg.

A 36. képünk medaillonja, amely nagyságban megegyezik az előzővel, nem teljes. Bal felső oldalán egy hajó látható. Ennek a hajónak a jobboldalán felemelkedő orra van s oldalán négy evező. Benne két jobbra néző, álló alak, fejükön katonasisakkal. Az első alak kezét üdvözlésre emeli. Mögöttük lándzsák láthatók. A két alak közt egy ülő alaknak, az evezősnek a feje vehető ki. Ezzel a hajóval szemben egy másik hajónak csak az elülső része maradt meg. A két hajó szembefordult egymással. A második sorban a baloldali hajó balra halad. Oldalán öt evező, hátul kormánylapát. Benne négy alak áll sisakosan, kezükben hosszú lándzsát tartanak, három evezős alaknak pedig a feje látszik. Ennek a sornak a második hajója követi az elsőt. Mivel a lemez csonka, csak négy evező látszik, a hajóban két sisakos alak, az első lándzsája, s egy ülő evezős feje maradt meg. A harmadik sorban három jobbra menő kis hajó látható két-két alakkal. A hajók közt az üres helyeket hullámos vonalak töltik ki, amelyek a tenger felületét jelképezik. Így itt hadihajók díszes felvonulását kapjuk, amelyek S-alakban vonulnak az első sor jobboldalának csonkán maradt hajója felé. A medaillon felső részén gyenge nyom árulja el, hogy ott még volt valami ábrázolás.

36. A szentendrei ládaveret egyik részlete.

A 37. képünkön a két nagy medaillon közti vékony lemez látható, amely függőleges vonalakkal részekre (téglalap-alakú mezőkre) van osztva. A jobboldali kis mezőben egy ornamens, a baloldali kettőben állatalakok: szarvas, kutya (?) vehetők ki.

37. Egy kis lemez hátsó része a szentendrei ládaveretről.

Hazánk területén előkerült ládaveretek közt darabunkat külön hely illeti meg. Jelentősége a keresztény ábrázolásoknak, a pogány mitológia, a hadi jelenetek és a császárkultusz emlékeinek találkozása által figyelemreméltó.

A keskeny lemezek (33.—34. képek) keresztény jelenetei magukon viselik a keresztény szepulkrális gondolatkörhöz való ragaszkodást. A jelenetek a katakomba-festészet, az itáliai és délgalliai keresztény szarkofágok hasonló jeleneteihez állnak legközelebb. Ezekhez a keresztény jelenetekhez a mintaképeket Róma-város keresztény művészete, vagy egy tőle függő és Pannoniához legközelebb eső központ szolgáltathatta.

Dániel meztelenül van ábrázolva, csak csípőjén van átkötve egy vékony

szalaggal. Így a mi ábrázolásunk is a kivételek közé tartozik. Az ismeretes ládaveretek közül a császári teljesen meztelenül ábrázolja (53. kép),[1] az intercisai darabok közül a mainzi Central-Museum (18. kép)[2] és a budapesti Nemzeti Múzeum példányainál[3] a jelenetet két oldalt egy-egy fa szegélyezi. A vermandi vereten is meztelen[4] (38. kép), míg a bonni Provinzial-Museum ládaveretén a Dániel-jelenet mellett Habakuk is szerepel.[5] (39. kép). A mi Dánielünknél ez a vékony szalag a meztelenséget nem takarja el, mint a perizomával ellátott ábrázolásoknál, pl. az algeriai Dániel-fésűn. Ez a tiszta nyugati ábrázolási mód; vele szemben a keleti és egyptomi Dánielt rövid ruhában, rendesen övnél átkötött tunikában jelenteti meg,[6] pl. a noarahi zsinagóga mozaikján,[7] a podgoritzai csészén,[8] több galliai és Rajna-vidéki üvegedényen[9]

38. Vermandi ládaveret.

[1] *Hampel*, Arch. Ért. XXII, 1902, 39. l., 11. kép; *Supka*, Frühchristliche Kästchenbeschläge aus Ungarn. Röm. Quartalschr. XXVII, 1913, 162. sköv. ll., 1. kép.

[2] *Volbach*, Metallarbeiten d. christl. Kultes in d. Spätantike u. im frühen Mittelalter. (Kataloge d. Röm.-Germ. Central-Museums). 1921. II—III. tábla. — *Volbach*, Kultgeräte d. christl. Kirche im frühen Mittelalter. (Kulturgeschichtl. Wegweiser durch d. Röm.-Germ. Central-Museum. 9. sz.) 15. kép.

[3] *Supka*, i. m., IV. kép.

[4] *Danicourt*, Rev. arch. 1886, 91. lap. 19. kép.

[5] *Achelis*, Denkmäler altchristl. Kunst in d. Rheinlanden. Bonn. Jahrb. XXVI, 1921, XI. 2. tábla; *Volbach*, i. m., IV. tábla, 9. kép; *Neuss*, Die Anfänge d. Christentums im Rheinlande, 1923, 28. kép; *Lehner*, Führer durch das Provinzialmuseum in Bonn.[2] 1924, XXVIII. tábla.

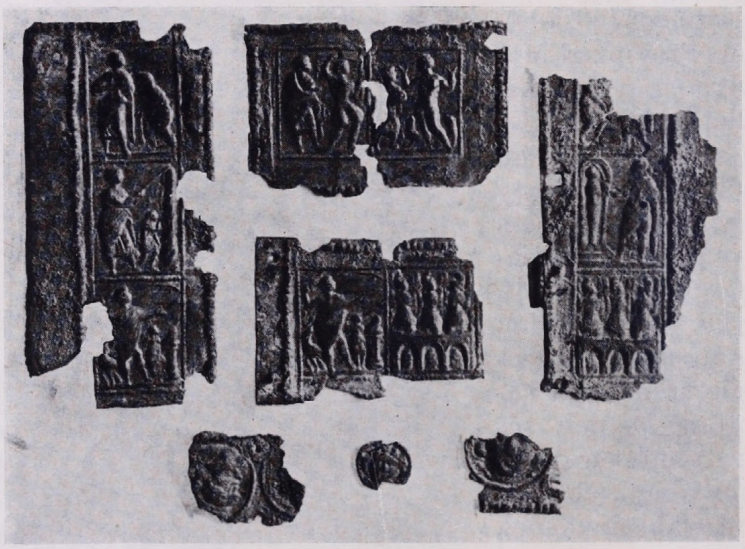
[6] Dániel nyugati és kelet iábrázolási módjaira v. ö. *Strzygowski*, Oriens Christianus. 1911, 83. l., vele szemben *G. Stuhlfauth*, Byz.-neugr. Jahrb. II, 1921, 413. sköv. ll. — *Neuss*, Ikonographische Studien. Ztschr. f. christl. Kunst XXVIII, 1915, 109—111. lap; XXIX, 1916, 18. lap, 3. jegyzet. 74. l. — *Neuss*, Die Anfänge d. Christentums . . . 42—43. ll.

[7] *Rev. bibl.* 1919, 532. l.; 1921, 442, 572; Ztschr. f. ntl. Wiss. XX. 1921, 252. l.

[8] *Kaufmann*, Handb.[3] 1922, 304. kép. — *Wulff*, Altchr. u. byz. Kunst. I. 55. kép.

[9] *Neuss*, Die Anfänge . . . 3., 4., 6., 8., 19. képek. Az aranybetétes poharak ruhás Dániel ábrázolásaira lásd: *Vopel*, Die altchristl. Goldgläser. 66—67. ll.

és fésűkön (pl. az achmimi fésűn).[1] A római katakombák falfestményein is csak a legrégibb három ábrázolás ruhás, míg a többiek, a perizomásokat is beleértve, meztelenül adják vissza. A két oroszlán ábrázolása a lemezünkön is Rómára utal. Szimmetrikusan két oldalt ülve néznek Dániel felé. Csak a IV. század második felében találkozunk olyan Dániel ábrázolásokkal a *Coemeterium maiusban*,[2] ahol az oroszlánok elfordulva ülnek, s csak fejüket fordítják vissza Dániel felé. Ez az utóbbi ábrázolás, valamint az oroszlánok nagyobb száma mellett Dániel vagy perizomával, vagy teljesen felöltözve van ábrázolva, s a keleti típusnak felel meg, amely a spanyol miniatürökön is fellelhető.[3]

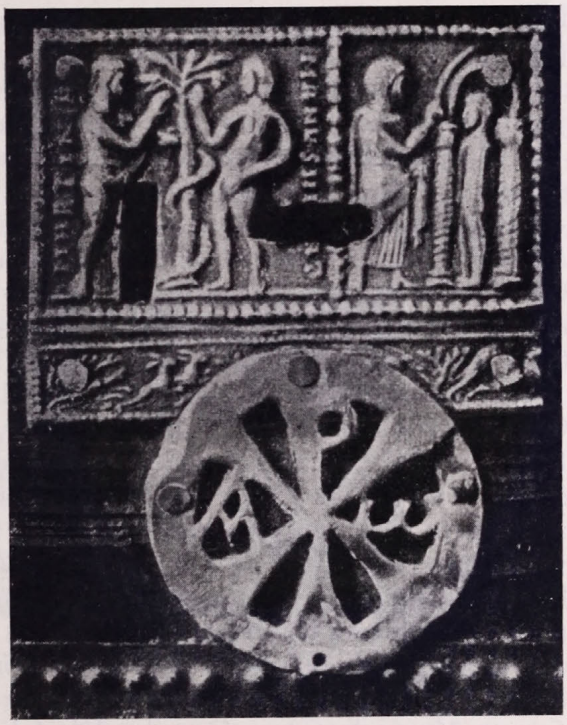
39. Keresztény ládaveretek a bonni múzeumban.

A Dániel alatt lévő jelenetet meghatározni nehéz. Ha a lemezen nem láttam volna a halott fejét, akkor Mózesre gondolhatnánk, amint pálcájával megüti a sziklát. Mózes ilyenkor a ládavereteken sajátos módon van ábrázolva, s első tekintetre felismerhető: a víz, amely előtör a sziklából, csavart vonalban van visszaadva és körülkeretezve (lásd 18. és 39. képeket). Lázár az ismert bronz ládavereteken hasonlókép a katakomba-falfestményekhez és a szarkofágok jeleneteihez mindig aediculában van ábrázolva, így látni ezt az egyik intercisai (19. kép)[4] és az összes nyugati ládavereteken. Mivel ez a jelenet így Pannoniában is szerepel, feltehetjük, hogy a jelen alkalommal a Lázárétól eltérő másik feltámasztási jelenet ábrázolásával találkozunk, amely így a Jairus leányának és a naimi özvegy fiá-

[1] *Strzygowski*, Koptische Kunst, XVII. tábla.
[2] *Wilpert*, Malereien. 166., 169. táblák.
[3] *Neuss*, Ztschr. f. christl. Kunst. XXVIII. 1915, 111. lap. — *U. a.*, Die Anfänge . . . 43. l.
[4] *Supka*, i. m., II. kép.

nak ismeretes feltámasztási jeleneteitől eltérne és leegyszerűsített ábrázolás lett.

Ilyen leegyszerűsített jelenetek találhatók a Rath-gyüjtemény egyik üvegpoharán[1] kétszer egymás után, amelyek közül az egyikben Neuss Lázár feltámasztását, a másikban egy másik feltámasztást, talán Jairus leányáét látja.[2] Becker szerint azonban az is lehetséges, hogy mind a két feltámasztási jelenet Lázárra vonatkozik.[3] A Sammlung—Niessen kis bronzveretén Lázár meztelenül van ábrázolva hosszú hajjal.[4] Így szerepel a trieri Paulinus-szarkofág[5] (40. kép.) és az egyik vermandi vereten,[6] (41. kép.) de állandóan aediculában. Ezek szerint a mi veretünk női kinézésű múmiáját Lázárra is magyarázhatjuk, de az aedicula hiánya ennek ellent is mondhatna.

40. A trieri Paulinus szarkofág veretdíszei.

A másik keskeny lemezen (34. kép) a kenyerek megsokasításának jelenete csak a pannoniai ládavereteken fordul elő, és miként az előző két jelenet, ez is Róma-városi mintaképektől függ. Erre utal a gyermek Jézus ábrázolása.[7] Annál meglepőbb azonban, hogy ezek közt a keresztény jelenetek közt ott találjuk Hercules ábrázolását is körirattal, amely Nagy Constantinus-ra vonatkozik.

Commodus korában látjuk első ízben Hercules tiszteletének nagymérvű elterjedését.[8] A Commodus-Hercules kultusz britanniai nagyarányú elterjedéséhez[9] hasonló volt a pannoniai is. A pannoniai mitologikus domborművek nagyon sok Hercules-jelenete ezzel van kapcso-

[1] *Kisa*, Gläser d. Samml. von Rath. 51. lap, 24. kép ; *Kisa*, Das Glas im Altertume. 259. kép.

[2] *Neuss*, Die Anfänge . . . 51. lap, 24. kép.

[3] *Becker*, Byz.-neugr. Jahrb. III, 1922, 201. lap.

[4] *Sammlung-Niessen*, I, 187. lap, 3664. sz., és a 234. lapon lévő kép; *Neuss*, i. m., 32. kép.

[5] *Volbach*, Metallarbeiten . . . 81—82. ll., IV. tábla ; *Neuss*, i. m., 30. kép.

[6] *Neuss*, i. m., 29. kép. Egy másik vermandi vereten is aediculában szerepel (lásd 38. képünket). — *Danicourt*, Rev. arch. 1886, 91. lap, 19. kép.

[7] *Sauer*, Das Aufkommen des bärtigen Christustypus in der frühchristlichen Kunst. Strena Buliciana 304. sköv. ll. — *Schultze*, Christus in der frühchristl. Kunst. Strena Buliciana. 332. sköv. ll.

[8] V. ö. *Cesano, a Ruggiero*, Diz. epigr. III, 722. sköv. ll. Korábbi időszakra : *Roscher*, Lex. 2982. sköv. ll.

[9] *Rostovtzeff*, Commodus-Hercules in Britain. (Journ. of Rom. Stud. XIII, 1923, 91. sköv. ll.)

latban.[1] Sok szobormű és fogadalmi felirat is megőrízte emlékét. Hercules császári kultuszának közbeeső, változó intenzitású megnyilvánulása mellett a tetrarchia kora hozott be ismét fellendülő tiszteletet. Az éremképek nagyszámú Hercules-ábrázolásai hű kifejezői ennek az irányzatnak, s ezzel a korral hozta kapcsolatba Vopel is az aranylemezbetétes poharakon jelentkező több Hercules-ábrázolást.[2]

Lemezünk Herculese elüt az ismert ábrázolásoktól.[3] Az érmek gazdag sorozatában sem találjuk párját.[4] Felfogásban azon érmek Mars-ábrázolásaihoz kapcsolódik, amelyeken a jobbra lépő hadisten pajzssal szerepel és fegyverrel van felszerelve, s ilyenkor, mint az érmek feliratai mutatják (pl. *VIRTUTI EXERCITUS* stb.) a hadi bátorság, a hadsereg bátor szellemének szimbóluma. Az éremképeken a Hercules neve mellett szereplő jelzők a császár személyéhez kapcsolt *virtus perpetua* kifejezői általában.

Hercules hőstetteinek ábrázolásai szerepelnek Nagy Constantinus korai érmein is,[5] de a korábbi érmek ismert típusaival.

Egy arany fibulán a turini múzeumban, *Constantine Caes. vivas! Herculi Caes., v[i]ncas!* felirat olvasható.[6] Itt a *Herculius Caesar* maga Constantinus, aki a *Herculius* dinasztiával való kapcsolatát meg is tartotta mostohaapjának, Maximianusnak haláláig. A vele való szakítást, a misztikus-dinasztikus kötelék felbomlását, amely őt a Herculius-dinasztia megalapítójához fűzte, azzal is kimutatta, hogy származását ezentúl Claudius Gothicus-tól vezette le és *Hercules* helyére a győzhetetlen *Sol*-t ültette.[7] De a mi később-kori ládaveretünkön Hercules ábrázolása a felírás alapján mégis csak a császárra vonatkozik. Az ismert pannoniai ókeresztény ládavereteken, azokon a lemezszelvényeken, amelyeken keresztény ábrázolások vannak, pogány mitologikus jelenet sohasem fordul elő. Így látni ezt a mi két függőleges irányú lemezünkhöz hasonló császári darabokon (53.—54. képek), valamint az intercisai lemezeken is (19. kép). A szentendrei láda Hercules-ábrázolása különben is abban a korban készült már, amikor Hercules hivatalos tisztelete megszűnőben volt, de még nem tűnt el egészen. Az *ara a Sancta Maria in Cosmedin*-nél talált feliratok utolsója Kr. u. 321-ből való (*CIL.* Vi 315), s Constantinus az utolsó császár, aki érmein még Herculest

[1] *Oroszlán*, Mitológiai és szimbólikus képtípusok a pannoniai síremlékeken. 1918 (Diss.), 26. sköv. ll., a korábbi emlékek irodalmával; *Oroszlán*, Arch. Ért. XXXVIII, 1918—1919, 38. sköv. ll.; *Hekler*, Az Országos Magyar Régészeti Társulat Évkönyve. II, 1927, 82. sköv. ll. — *Nagy L.*, Arch. Ért. XLII, 1928, 92. l.

[2] *Vopel*, Die altchristl. Goldgläser. 28—31. ll.

[3] V. ö. *Schweitzer*, Herakles; *Mattheis*, Ath. Mitt. XXXIX, 1914, 104. sköv. ll. — *Lippold*, Jb. d. I. XXXVII, 1922, 1. sköv. ll. — További irodalommal: *Bayet*, Mél. d'arch. et d'hist. XLVI, 1929, 1. sköv. ll.

[4] Hercules pajzzsal tudomásom szerint csak a Cycnossal való küzdelemkor van felszerelve a görög vázaképeken. V. ö. *Daremberg—Saglio*, Dictionnaire II, 105, 106. ll., 6, jegyzet; *Roscher*, Ausführl. Lex. I, 2183. — Egy orangei applikált díszű edényen, mely Hercules halálát ábrázolja, szerepel a hős mellett egy pajzs. *Déchelette*, Les vases céramiques ornées de la Gaule romaine. II. 267. l., 60. sz.

[5] *Cohen*,[2] 272—279; *R. Bräuer*, Ztschr. f. Numismatik. XXXVIII., 1910. 35. sköv. ll., táblák.

[6] *Dessau*, 681.

[7] *J. Maurice*, La dynastie solaire des seconds Flaviens. Rev. arch. 1911. 377. sköv. ll.— *E. Stein*, Gesch. d. spätröm. Reiches. I. 1928. 132. l.

szerepelteti.[1] A pogány gondolatvilágban a Hercules személyével jelzett *virtust* a provinciális mesterember még mindig Hercules új típusú ábrázolásaival gondolta legmeggyőzőbben kifejezni, keresztény jelenetek között is, s ezáltal a császár keresztény-bajnoki mivoltát kidomborítani. *Keresztény gondolat, pogány kifejezési eszköz!* A keresztény-pogány szinkretizmusnak egy oly nem hivatalos megnyilvánulása ez, mint amilyen egy sirmiumi veretű arany hátlapján is fellelhető, hol *SOLI INVICTO COMITI* felírás alatt a császár Krisztus-zászlóval áll és *Sol Invictus* kezével protegálja.[2]

A Hercules-medaillon feliratát nézve a 35. számú képünk Jupiter tartású fiatal, szakálltalan alakjában is a győzelmes császárt kell elképzelnünk. Ez a Jupiter alak közismert, megegyezik a Phidias olympiai Zeus-szobrának típusával. Ez a típus a római érmeken a Kr. u. 4. század első évtizedeiben is tovább élt, de megváltozott arckifejezéssel. Medaillonunkon az alak jobboldalán a két keresztbe tett pajzs és dárda mint trophaeum szerepel. Ily ábrázolásokban csak a győzedelmes császárral találkozhatunk,

41. Vermandi ládaveret.

aki pl. egy bronz medaillonján is két földön ülő fogoly közt mint Jupiter jelenik meg hasonló tartásban *EXUPERATOR OMNIUM GENTIUM* felirattal.[3]

Egy másik medaillonon Constantinus mint Jupiter fogadja fiát, a háborúból hazatérő Crispust, aki atyjának a földgömbön álló főnix-madarat nyujtja át, lábainál pedig egy párduc ül. A felirat *GLORIA SAECULI VIRTUS CAESS.*[4]

Ezenkívül egy kis medaillonban magának Constantinusnak a portraitját

[1] V. ö. *Cesano*, i. m. 691. lap. — 320 után már aligha fordul elő Hercules vagy más pogány istenség a pénzeken. (Csak Isis, Serapis és Anubis szerepelnek a különleges alkalmi VOTA PUBLICA feliratú rézvereteken Gratianusig.) V. ö. *A. Alföldi*, A festival of Isis in Rome. 1937.

[2] *Hirsch*, XXXIV. Auctionskatalog 1914. XLV. tábla. 1564. Alföldi András szíves közlése.

[3] *Gnecchi*, I medaglioni romani. 130. tábla, 1. kép.

[4] *Baumeister*, Denkmäler. 436. kép; *Maurice*, Numismatique Constantinienne I. IX. tábla, 7. kép; *Gnecchi*, i. m., 130., 2. tábla.

is láthatjuk, amely Alföldi András véleménye szerint a 320 körüli pénzek típusa után készült.[1]

Lehetetlen ezek után észre nem vennünk, hogy ládaveretünkön a díszítések közt milyen uralkodó szerep jut Constantinus császár dicsőítésének. A pogány császár-kultuszt a keresztény korban sem lehetett egyszerűen megszüntetni. Constantinusnak a Pons Milvius-nál Maxentius felett aratott nagy győzelme nemcsak a római diadalíven szerepel, vagy a cherchel-i töredéken.[2] A keresztény szarkofágművészetben is a Constantinus-kori békeidőre esik a legtöbb olyan ábrázolás, amely a faraó pusztulását a Vörös-tengerben és Mózes népének megmentését ábrázolja. Becker mutatta ki, hogy ezeknek az ábrázolásoknak a legszebb példányai Rómában és Arlesben fordulnak elő nagy számban, van egy Pannoniához közel Spalatóban is, s Constantinussal, az «Új Mózes»-el függenek össze.[3] Pannoniában a Constantinus-féle nagy tiszteletnek az oka egyrészt a keresztény vallás érdekében kivívott győzelmei. De azonkívül mint győzelmes imperator Pannoniát megszabadította az oda betört barbároktól, a limest megerősítette,[4] s uralkodása egy új virágzás, utolsó fellendülés korszaka.

Az 36. képünk jelenete más ismert ládavereten nem fordul elő. Az ismeretes antik falfestmények és mozaikképek sem adnak felvilágosítást.[5] Közelebbi támpontot csak az érmek nyujtanak, de ezek közt sem gondolhatunk az antik kikötőket mutató ábrázolásokra, mert ezeknél a kikötők építészeti része az érmek keretén mintegy köralakban szokott ábrázolva lenni.[6] A medaillonok közt azonban előfordul rokon ábrázolás. Elsősorban Commodus 190-ben vert bronzmedaillonjára utalunk.[7] Ezek hátlapja VOTIS FELICIBUS felirattal van ellátva, és *Vogt* szerint a Sarapis védelme

[1] Constantinus portraitjaira v. ö. *Witte, Dölger,* Konstantin d. Grosse u. seine Zeit. 264. l. — Kis medaillonokban portraitok alkalmazása közkedvelt a bronzlemezeken. Előfordulnak már a *tensa Capitolinán,* melyet Staehlinnel szemben a Kr. u. III. század első felébe helyezek. (*Staehlin,* Röm. Mitt. XXI. 1906. 332—386. ll.; *Stuart Jones,* A Catalogue of the Ancient Sculptures preserved in the Municipal Collections of Rome. The Sculptures of the Palazzo dei Coservatori. 1926. 179—187. ll. 68—73. táblák.) Ilyen portraitok ismeretesek a III. századból a Museo delle Termeben (*Staehlin,* Röm. Mitt. XXI. 1906. 83—86. ll.), a pannoniai bronzlemezeken is gyakoriak, sok van a zágrábi múzeumban is. Szerepelnek ládavereteken, pl. az intercisaiakon és az egyik vermandi-n, amelyeket *Eck* (Les deux cimetières Gallo-Romaines de Vermand et de Saint Quentin. Paris, 1891. 103. l.) Nagy Constantinusra és Faustára magyaráz, de *Becker* (Byz.-neugr. Jahrb. IV. 1923. 89. l.) ezt nem tartja elfogadhatónak. (*Neuss,* i. m., 28. kép.)

[2] *CIL.* VIII. 9356; *Dessau,* 686.

[3] *Becker,* Konstantin d. Grosse, der «neue Moses». Die Schlacht am Pons Milvius u. die Katastrophe am Schilfmeer. Ztschr. f. Kirchengesch. XXXI. 1910. 161. sköv. ll.; *U. a.,* Protest gegen den Kaiserkult u. Verherrlichung des Sieges am Pons Milvius. *Dölger,* Konstantin. d. Grosse u. seine Zeit. 155. sköv. ll. — V. ö. *J. Lassus,* Quelques représentations du «Passage de la Mer Rouge» dans l'art chrétien d'orient et d'occident. Mélanges d'archéologie et d'histoire XLVI, 1929. 159. sköv. ll.

[4] *Schmidt,* Gesch. d. deutschen Stämme I. 82. l.; *Alföldi,* Ztschr. f. Num. XXXVI, 1926. 161. sköv. ll.; *E Stein,* i. m., 197. l.

[5] V. ö. *Reinach,* Répertoires des Peintures Grecques et Romaines. 273. sköv. ll.

[6] V. ö. *Lehmann—Hartleben,* Die antiken Hafenanlagen des Mittelmeeres. Klio, Beiheft XVI. I. tábla; *Bernhardt,* Handbuch zur Münzkunde der römischen Kaiserzeit. 96. tábla, 7—9.

[7] *Cohen,*[2] 933—997; *Froehner,* Les méd. de l'emp. rom. 124—125. ll.; *Gnecchi,* II. 89. 6—8; *Vogt,* Die alexandrinischen Münzen. I. 155. lap, IV. 5. tábla; *Bernhardt,* i. m., 28. tábla, 4; *Trierer Zeitschrift* III. 1928. 197. lap, 26. kép.

alatt érkező alexandriai és afrikai gabonaszállító flotta érkezését ábrázolja, amely Rómát a 189-ben ért éhinségtől mentette meg. Sarapis a nagy vitorlával ellátott hajó kormányánál ül modiussal a fején. A parton a pharos mellett két alak áll, akik közül a jobboldali, a császár, áldozatot mutat be, s lábainál fekszik a tenger istenének feláldozott bika [1] Ez az ábrázolás hasonló felírattal és $\frac{I}{SIS}$ verdejelzéssel előfordul Diocletianus pannoniai, sisciai veretű bronz medaillonján is, amely Commodus példányait utánozza.[2]

A mi lemezünk töredékes medaillonjának kiegészítését hasonlókép kell elképzelnünk. Az első sor baloldali hajójában lévő első álló katonaalak üdvözli a csonka hajóban álló császárt. A medaillon felső részén pedig vagy a tengerpart városfallal, vagy egy pharos volt ábrázolva.[3]

Nagy Constantinus korában ilyen tengeri esemény a vihartól tönkrevert Licinius-flottával szemben álló Constantinus-flotta ábrázolása lehetett, amelyet a császár fia, Crispus vezényelt. Ez az esemény, amely 324-ben Bizáncot Constantinus kezére juttatta, a keresztények szemében a Gondviselés cselekedete volt, amely vihart küldött az ellenségre.[4] A Crispus-féle flotta ábrázolásához a ládaveret mestere a sisciai veretű Diocletianus medaillonnak hátlapját vehette mintaképül. Ez a magyarázat legjobban is felelne meg ládavereteink más, Constantinussal kapcsolatos ábrázolásai mellett.

42. Késő római edény nyakdíszítése Leányfalu római őrtornya anyagából.

*

4. **Leányfalu.** A Krisztus utáni 400-as évekből származó római őrtornyot ásott itt ki Kuzsinszky Bálint. Az őrtorony gazdag kerámiájának egy részét Alföldi András publikálta a «Leletek a hún korszakból és azok ethnikai szétválasztása» című művében. Az egyik edény nyaka alatt levelek mellett egyenszárú kereszteket láthatunk mint díszítést (42. kép), ami kétségkívül készítőjének keresztény volta mellett bizonyít.

[1] *Vogt*, i. m. 155. — Alföldi András volt szíves ezekre a medaillonokra figyelmeztetni. Alföldi szóbelileg közölte, hogy nem fogadja el Vogt megállapítását, s ezen medaillonon nem lát történeti eseményt, mert akkor a VOTIS FELICIBUS felirat helyett az eseményre utaltak volna a felirattal. Ebben ő vallásos jelenetet vél felismerni, amely Sarapis és Isis tiszteletével kapcsolatban egy katonai hadihajókat is magában foglaló díszes felvonulást ábrázol.

[2] *Cohen*,[2] 529; *Gnecchi* II. 125. tábla, 10. kép.

[3] Az éremképek ebből a korból nem adnak hasonló ábrázolást. V. ö. *Cohen*,[2] VIII. Constantinople 13; Constantin II. le Jeune 197.

[4] *K. Ritter v. Landmann*, Konstantin der Grosse als Fedlherr, *Dölger*, Konstantin der Grosse u. seine Zeit. 153. l.

IV. Pelso (Balaton) és környéke.

1. **Fenék.** Fenékpuszta Keszthely közelében fekszik; ide helyezik Mogentianát,[1] viszont mások Valcóval is azonosítják.[2] Rómer Flóris egy római tábor körvonalait ismerte fel a fenéki romokban, s ezeket fel is mérte.[3] Ez a felmérés, amely különben csak a külső körfalakra szorítkozott a látható maradványok nyomán, nem egészen pontos ugyan, de egészben véve helyes. Csák Árpád a Balatoni Múzeum megbízásából folytatott itt ásatásokat.[4] Ezeket a kutatásokat Kuzsinszky foglalta össze,[5] s utána megemlékezik ezen hely jelentőségéről Alföldi is.[6]

Az újabb kutatások megállapították, hogy itt nem római tábor, hanem egy késő-római telep terült el. A telep nyugati fala végig nyomon követhető, s hossza 385 m. Keleti oldalával a Balatonra támaszkodik, s Kuzsinszky szerint lehetséges, hogy itt nem is volt fala, mert a Balaton maga eléggé hozzáférhetetlenné tette. Az északi fala 226 m, a déli 370 m hosszú. Ezek a falak kiugró kerek bástyákkal vannak ellátva, amelyek közül a nyugati saroktornyot és a hozzácsatlakozó kisebb bástyákat Csák fel is ásatta. A falakon belül épületek kerültek elő, amelyek polgári jellegűek, s katonai vonatkozásuk nincsen. Alföldi szerint a kőfalas épületek közt levő üres részeket valószínűleg vályogfalas lakások foglalták el, amelyeket a kutatás nem vett tekintetbe. Az új épületek között a mai út mellett felásott romok egyikét keresztény *bazilikának* kell tartanunk. (43. kép. I. sz.) Erről csak Kuzsinszky leírásából szereztünk tudomást.[7] Az egész épület hossza 54 m, a nagy terem szélessége 23 m. A nagy csarnoktermet két sor oszlop hosszában három hajóra osztja, de úgy, hogy a középső kétszer olyan széles, mint az oldalhajók. Az épület falaiból kevés maradt fenn, mert ezeket a romokat évszázadokon át kőkitermelésre használták fel. A nagy teremhez nyugat felől egy kisebb apszissal bíró rész csatlakozik, a szentély, s a kettő közt két kis négyszögű helyiség: a *diakonikum* és a *prothesis*. A nagy termet a kicsitől elválasztó fal, a korlát alapfalazása; ennek jelentőségét az ásató nem ismerte fel.

Ez a telep a Kr. utáni IV. század zűrzavaros idejében épült, ezt bizonyítja az éremleleteken kívül az egyik falba befalazott Nagy Constantinus korából való feliratos kőemlék is.[8] Az apró leletek is a késői IV. századdal kezdődnek. De ezenkívül Lipp és Csák[9] megtalálták a telep temetőjét, mely a telep déli falán kívül volt. Alföldi, aki a leleteket beható vizsgálat alá vette, megállapította, hogy ez a telep a IV. századtól — annak inkább

[1] *Kuzsinszky*, Mogentiana címszó a *Pecz*-féle Ókori Lexikonban. II. 106—107. ll.

[2] *Finály*, Arch. Ért. XXIII. 1903. 170. sköv. ll. — *A. Graf*, i. m., 124—125. ll.

[3] *Rómer*, Arch. Közl. II. 1863. 37. sköv. ll.

[4] *Csák*, A Balatoni Múzeum Egyesület első Évkönyve. 1903. 87. sköv. ll.

[5] *Kuzsinszky*, A Balaton környékének archaeológiája. 49—74. ll., 62—96. képek. Ugyanitt adja a hely teljes régészeti irodalmát is.

[6] Untergang d. Römerherrschaft in Pannonien. II. 31. sköv. ll.

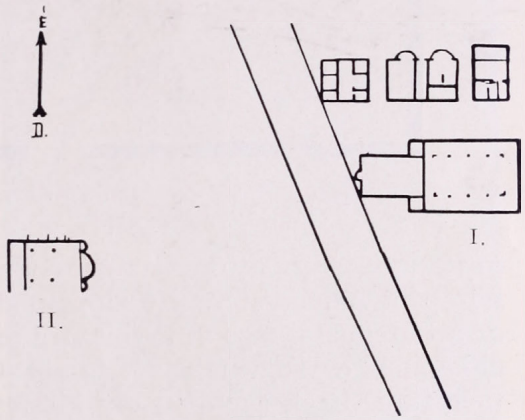
[7] *Kuzsinszky*, i. m., 58. l.

[8] *Kuzsinszky*, i. m., 68. l. — *Alföldi*, i. m., 32. l.

[9] *Lipp*, Arch. Közl. XIV. 1886. 137—159. ll. — *Hampel*, Altertümer . . . — *Alföldi*, i. m., 6. tábla, 2. kép.

a közepétől — körülbelül 600-ig élt, bizonyítva a római élet folytonosságát. Később a régi lakosságra egy új barbár nép telepedett, az avar. A kereszténység jelenlétét apróbb leletek is elárulják, így egy keretes korongfibulán szerepel keresztény jelenet,[1] egy ezüst gyűrű egyenlőszárú kereszt képét mutatja,[2] és egy bronz mécses, amelynek diskusza egyenlőszárú kereszt alakjában van áttörve.[3]

E telep hosszú életét, s a római település folytonosságát a telep földrajzi fekvése, védettsége magyarázza meg. Keleti oldalán a Balaton terül el, délen és nyugaton a Hévvíz és Kis-Balaton árterülete lévén, állandóan mocsár vette körül. Délkeleti részén csak a Zala-folyón keresztül lehet megközelíteni, s itt, mint ma, akkor is hidat kellett verni. Csak az északi oldaláról volt hozzáférhető. Fekvése a legszerencsésebb, s a Pannonia-tartományt diagonálisan metsző utak középpontjába esett. Ez a telep elzárva, a negyedik századi kultúráját továbbőrizve, idegen behatás nélkül élt tovább, míg csak az új hódítók a nyakára nem ültek. Keresztény bazilikája is a IV. század második feléből való, s keletelése összeesett az épületek és várfalak keletelésével. A sírok a temetőben is kelet-nyugati irányúak és a fejek mindig nyugatra estek. Ez volt eddig az egyetlen hely Magyarország területén, ahol a római kultúrával együtt a keresztény vallás folyamatosságát is kimutathattuk az avar korig.

43. A fenéki bazilikák.

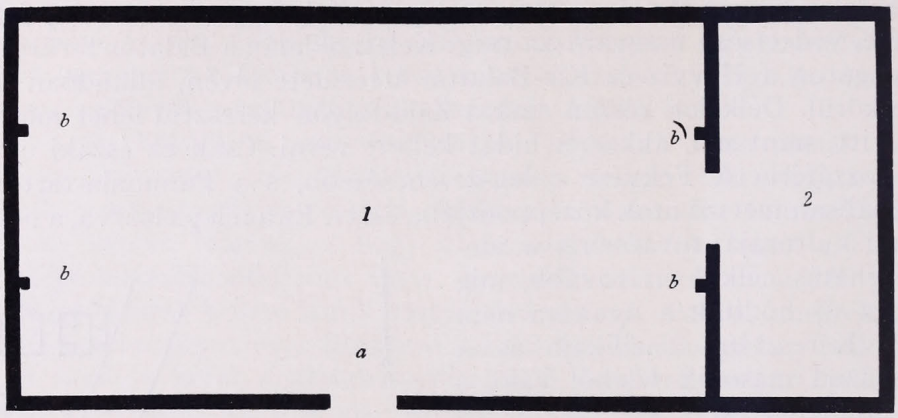
Kuzsinszky munkájának megjelenése után Csák Árpád még egy épületet tárt föl, amely a megerősített telep nyugati oldalához fekszik közel. (43. sz kép II. sz.) Keletelése kelet-nyugati. A pannoniai legfejlettebb bazilikatípust mutatja. Három hajóra oszlik, a középhajónál nagy, a két oldalsónál kis apszissal van határolva. A hajókat két pillérsor választja el és az északi oldala három támpillérrel van megerősítve. Hossza kb. 30 m, szélessége 15 m. Sajnos, a déli oldala elpusztult. Leletkörülményekről, leletekről semmi feljegyzés nem maradt hátra.

*

2. **Kékkut.** A kékkúti Savanyúkúttól keletre, az úgynevezett Maktányi-dűlőben, a Balatoni Múzeum részéről Sági János két római-kori épületet tárt fel.[4]

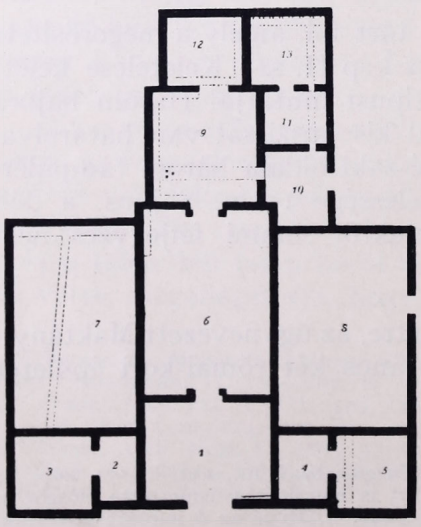
[1] *Alföldi*, i. h.
[2] *Kuzsinszky*, i. m., 91. kép, 16. szám.
[3] *Kuzsinszky*, i. m. 62. l., 77. kép.
[4] Az épületek fekvéséről készült térrajz látható: *Kuzsinszky*, i. m., 132. l., 171. kép. Az épületeket is Kuzsinszky ismertette először u. ott 131—141. ll. Mi is az ő leírását követjük. V. ö. *Nagy L.*, Arch. Ért. XLV. 1931. 31. sköv. ll.

A kisebbik épület körülbelül kelet-nyugati keletelésű (44. kép). Hossza 37·5 m, szélessége 16·5 m. Két helyiségből áll, egy nagyobb teremből, amely az épület több mint $^3/_4$ részét foglalja el, és egy kisebb helyiségből, amely a nagy terem keleti részéhez csatlakozott, s ezzel egy széles ajtónyílással állott összeköttetésben. A kisebb helyiség ajtónyílását már nem lehetett

44. A kékkúti kisebb bazilika alaprajza.

megtalálni. Egy ajtónyílás azonban előfordult a nagy terem déli falának közepén. A nagy terem oszlopokkal volt díszítve. A két keskeny oldalán, az ajtónyílástól 1·30 m távolságra jobbra, és balra és éppen úgy a szemközti oldalon is egy-egy falazott talapzat állott ki a falból, amelyek oszlopokat tartottak. Ezek azonban oly kicsinyek voltak, hogy csak díszül állhattak itt. A kis oszlopok lábai egyszerű levélkehelyből álló oszlopfejnek látszanak, a kerek oszloptörzs 88 cm magas. Az oszlopfej 23 cm magas, a négy levélből, amelyekből a kehely áll, mindegyik sarokra esik egy, ezek közt egy szár nő ki, amely kétfelé ágazik, s mindegyik ága a sarkokon a levelek felett csigavonalban végződik. Ezeknek a kis oszlopoknak az állásai jelzik azoknak az oszlopsoroknak a kiindulópontját, amelyek a nagy termet hosszában három hajóra osztották, s már a mennyezet megtámasztása miatt is szükségesek voltak. Mivel sem az alapozás, sem pedig nagyobb oszlopok nem maradtak meg, feltehető, hogy ezen helyiségben a belső berendezés, így a mennyezetet tartó oszlopok is fából készültek.

45. A kékkúti nagyobb bazilika.

E mellett az épület mellett 85 m-re keletre egy másik épület került elő, amely

alkalmazkodott a lejtős talajhoz, úgyhogy a három tractus, amennyiből áll, különböző magasságban terraszszerűen épült fel. Ennek az épületnek az alaprajzát a 45. képen adjuk Kuzsinszky után. A 6. számú helyiségben a két keskeny oldal ajtónyílásai mellett olyan oszloptalapzatok vannak, mint az előbbi kép épületének nagy terménél. Ez előtt a helyiség előtt az 1. számúban a bejárat két oldalán 1—1 nagy tégla került elő, amelyeknek legnagyobb hossza 45 cm, vastagsága 5 cm, és az egyik lapja egy köralakú keretben belül áttört betűkből álló Krisztus-monogrammot mutat. Az egyik példány tönkrement, az épet a Balatoni Múzeum őrzi Keszthelyen (46. kép). Leletek az ásatásból egy vaskésen, egy összehajtott fibulán kívül nem kerültek elő. Apró falfestménytöredékek nyomán a helyiségek lábazatai durva márványberakás utánzatát mutatják.

46. Krisztus-monogrammos tégla Kékkútról.

A nagyobbik épület alaprajza elüt a római lakóépületek és villák típusától. Ez érthető is, mert a nagy díszes Krisztus-monogrammos téglák más irányú rendeltetéséről számolnak be. Ez keresztény egyházi rendeltetésű épület. A talajviszonyokhoz alkalmazkodva eltérhetett az ismertebb típusoktól.

*

3. **Sümeg,** Zala megye. Sümeg és Csehi falu közt egykor mocsaras, ingoványoktól védett területen, egy apró magaslaton, amelyhez az átjárást csak mesterséges töltés vagy hidak eszközölhették, Ádám István épületeket ásatott fel. Ezeket az *Archaeologiai Értesítő* II, 1882, 16 s következő lapjain ismertette. Az épületek egyike egy római vidéki kastély *(villa rustica)*. Formára nézve megegyező az oszlopcsarnokos, s homlokzatának két végén rizalittal díszes villákkal,[1] de már egy olyan jellegzetes formát véve fel, amely itt Pannoniában a IV. századdal jelentkezik,[2] amikor a villa egyúttal erősség is.[3] Így érthető mind a négy sarkán a kiugró torony. Kapcsolatos a Balaton melletti fenékpusztai telep IV. századi építésével, amikor a római lakosság védettebb helyre vonul vissza.

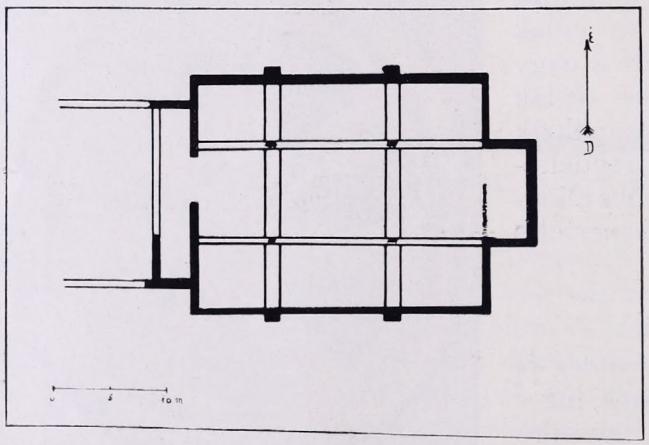
Ezen épület mellett 150 lépésre egy bazilika került elő, amely pontosan

[1] V. ö. *Swoboda*, Römische und romanische Paläste, 56., 60., 61. stb. képek.

[2] Pl. az egyik pogányteleki épület, *Rhé Gy*, Ős- és ókori nyomok Veszprém körül. 18. l. 12. kép.

[3] Ilyen esetekre lásd: *Swoboda*, i. m., 155. sköv. ll.

kelet-nyugati keletelésű (47. kép).[1] Hossza 27·8 m, szélessége 21·60 m. A keleti oldalon 9·6 m hosszúságban derékszögű kiugrása van, amelynek belső kiterjedése 8·4×3·4 m. A hosszfalak északi és déli részén két-két 60 cm-re kinyúló kültám alapfalai maradtak meg. Az északi oldalon két tám közt volt a bejárat világos nyoma 1·4 m szélességben, amely így a mellékajtó helyét jelölte. A főbejárat a nyugati oldalon volt. Ehhez a nyugati oldalhoz csatlakozott egy több osztályos előcsarnok, amely azonban nem foglalta el a nyugati zárfal egész hosszát, hanem 2·1 m-rel beljebb kezdődött és 3 m széles belső helyiséget, valamint szélesebb külsőt mutatott. Ez utóbbi hosszát nem tudta Ádám pontosan felmérni, mert az alapfalak nagyobb részben ki voltak szedve, de a meglévő maradványokból úgy ítélte, hogy 8 m-re terjedtek nyugat felé. Az alapfalakban kevés tégla volt, nagyobbára sümegi mészkő és csekélyebb mennyiségben bazalt. A falak vastagsága 60 cm. A bazilika három hajós beosztást mutatott és apszisa a félkör helyett laposan záródik. Mikor Ádám az oszlopok helyét kereste, maradványra nem akadt, feltűnt azonban neki, hogy az oszlopok számára kiszámított helyen forgatott földet talált. Erről a következőket írja: «Ez bennem azon gondolatot ébresztette, hogy valószínűleg ezek is, mint a kültámnak a sarkai faragott kövekből állottak, amelyek a kőbányának használt helyből a szomszéd városok vagy falvak épületeibe kerültek». Ez a templom gyengébb anyagból épült, mint a római villa. Ádám szerint valószínűleg csak a VIII—IX. századból való, s Privina uralmával függ össze. Békefi Remig, aki a Balaton környékének középkori egyházait és várait feldolgozta,[2] ezen emléket nem veszi fel, mert nem tartotta a magyar uralommal összetartozónak, s az oklevéladatok is hiányoznak, hogy e helyen egyház állott volna. Az azonban megállapítható volt, hogy a római épület a templom építése korában nemcsak fennállott, hanem használták is. Erre mutatnak azok a beépített téglák, amilyenek a templomban is voltak, de már eltérnek anyagra és formára nézve a megszokott rómaitól. Ádám korhatározásával szemben, itt a római élet továbbélésével kell számolnunk; s az itt megmaradt rómaiság, a közéjük kerülő új

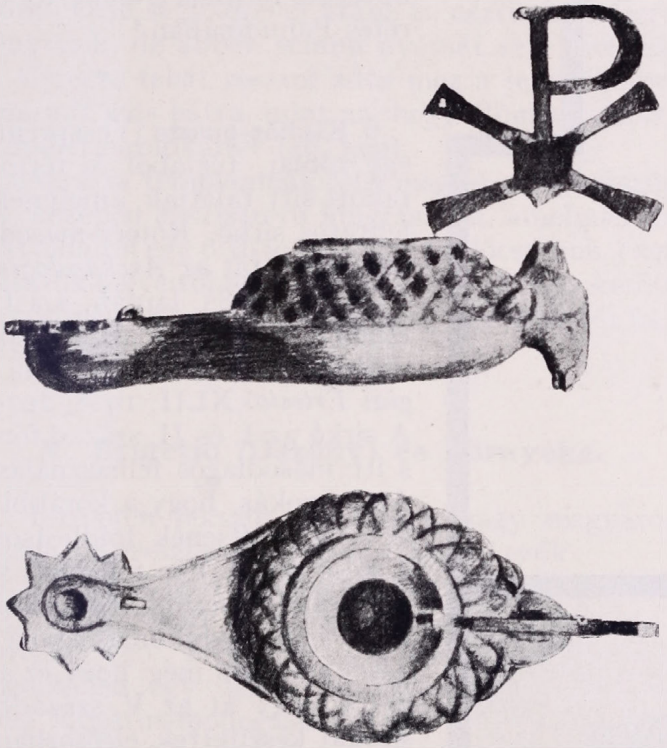
47. Sümegi bazilika.

[1] Alaprajza: *Ádám*, i. m., 18. lap.
[2] *Békefi*, A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. 1907.

településekkel együtt építi fel e templomot. Pontos időhatárt itt megadni emlékanyag hiánya miatt nem lehet, de e templom építése megelőzi Privina és a frankok uralmát.

*

4. **Zalaegerszeg.** 1927-ben Kaszaházán, amely Zalaegerszeggel összeépített kis falucska, szántás közben egy törött bronzmécsest találtak (48. kép). A mécses formája későkori, fogójának alsó része, mint az antik tradíciók őrzője, állatfejet ábrázol; innen emelkedik fel a tulajdonképpeni fogó, amelylyel felaggathatták. Ez az X és P összetételével a még korai Nagy Con-

48. Bronzmécses Zalaegerszegről.

stantinus-féle Krisztus-monogrammot mutatja. Ezen értékes darabnak méltatását Alföldi András tanulmányából ismerjük,[1] aki rávilágított ezen ritka emlékünk művészeti hovatartozandóságára. A díszítő elemek, amelyek még a pogány művészet kincsesházához tartoznak, érdekesen jellemzik a kort, amely az antik művészet elemeit, ahol lehetett, nem elpusztítani akarta, hanem keresztény szellemben felhasználni.

*

[1] *Num. Közlöny*, XXX—XXXI. 1931—1932. 5—7. ll. Ugyanott lásd a további irodalmat